

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2019

NR 3

2019-08-16

Förödande stadsbränder

Borås före stadsbranden 1727 enligt Sueciaverket

Tiderna igenom har bränder orsakat stor skada för oss människor, både ekonomiskt och kulturellt. Det har också inneburit att liv, både människor och djur har gått förlorade.

Den 23 augusti 1719 drabbades Skara av en förödande stadsbrand. Nästan alla byggnader i staden gick upp i rök. Vad som hände denna sensommarsöndag finns antecknat i prosten Harald Ullenius anteckningar (Mer om denna brand på sid. 3). Att hus och gårdar låg allt för sammanpackade är väl en av orsakerna till att branden fick så förödande konsekvenser.

Stadsbränder är inte ovanliga i Västergötlands historia. Staden Borås är kanske den mest utsatta då eldsvådor förtärt stora delar av staden 1681, 1727, 1822 och 1827. Borås egen skildrare, Ada Damm, skrev en gång *Borås stads historia är i eld skriven*. Märkligt nog reste sig staden efter varje brand.

Skövde drabbades av en brand hösten 1759. De flesta av stadens byggnader förstördes.

1834 brandhärjades Vänersborg. En lördagsafton den 4 oktober kokade en gryta tran över i en fastighet på Edsgatan. Morgonen därpå återstod endast en bråkdel av det som en gång var Vänersborg. De flesta fastigheterna låg i ruiner men landshövdingeresidenset, kyrkan, häktet och kronobageriet hade klarat sig undan förödelsen.

1849 var det Lidköpingsbornas tur att se sin stad ödeläggas. I stort sett hela den gamla staden förstördes. Branden startade vid Lidans omedelbara närhet på östra sidan, där ett minnesmärke efter branden restes 1949. Det enda som blev kvar av dåtidens gamla stad var ett kvarter som i dag går under namnet Limtorget. Förödelsen var stor för många människor. Det resulterade i att bland andra Gunnar Wennerberg kom till Lidköping och höll konserter för att hjälpa fattiga och bostadslösa offer för olyckan.

Man förstär stadsväktarnas rop när de patrullerade i natten: *För eld och våda, bevare oss milde Herre Gud.*

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 0510-48 52 15
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-7426518
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Ritwa Herjufsdotter, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjufsdotter.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2019: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Susanne Appell, Torsö
Bo Gustavsson, Göteborg
Christer Linell, Uppsala
Eva-Lis Lindberg, Ljungskile

Mariestads Lagbok 1597

Presentationen sker på Residenset Marieholm, Mariestad
Lördagen den 14 september och med följande program:
13.00 – 14.00 Möjlighet att bese Vadsbo museums utställningar.
14.00 – 14.30 Residensets historia. Museichef
Linda Svensson berättar.
14.30 Mingel. Mariestads bibliotek visar sin inkunabel från 1490-talet.
15.00 Föredrag av professor Per-Axel Wiktorsson: Mariestads Lagbok.
Anmälan före den 2 september till museum@mariestad.se eller 0501-75 58 30
Antalet personer som kan närvara är maximerat till 100.

Västgötalitteratur – Stor Bokförsäljning!

Föreningen för Västgötalitteratur har stor
Bokutförsäljning. Välkommen att botanisera
bland tusentals böcker – till unika priser!
Du blir glatt överraskad!

Lördag 19 oktober kl. 13-17

Söndag 20 oktober kl. 11-15

Plats: Crea Diem Bokcafé, Od.
Fika och soppa serveras lördag och söndag.
Crea Diem har öppet 11-17 båda dagarna.
Bokutförsäljning har öppet enligt ovan i
Sockengården intill.

Varmt välkomna!!

Släktforscardagarna i Borås 2019

Den 24-25 augusti står Borås värd för Släktforscardagarna 2019 på nya Borås Kongress. Arrangerande Borås Släktforskare väntar ca 5.000 besökare under de två dagarna. Årets tema är "Kyrkans skatter". Läs mer på: www.sfd2019.se

Föreläsningsprogrammet har många intressanta ämnen, namnkunniga personer och kopplingar till årets tema. Totalt blir det inte mindre än 30 föreläsningar, med tre föreläsningssalar igång parallellt under två dagar.

Ett 70-tal utställare kommer att vara med på mässan. Det blir ett brett utbud av utställare i Kongresshuset.

Det blir inte bara programpunkter i Kongresshuset. Svenska Kyrkan i Borås ordnar guidningar och konsert i Caroli-kyrkan. De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening kommer att arrangera flera visningar av byggnaderna och kyrkan i Ramnaparken.

Släktforscardagarna erbjuder mycket för den inbitne släktforskaren. Dessutom för den som är nyfiken och inte kommit igång med sin forskning ännu. Föreläsningar, nätverkande och ett stort antal utställare samlar Sveriges släktforskare i Borås under två dagar i augusti.

Stadsbranden i Skara 1719

Skara före stadsbranden 1719 enligt Sueciaverket

Den 23 augusti 1719 brann i princip hela Skara ner, så när som på några större gårdar och mindre byggnader. Det är tack vare en initierad redogörelse av kyrkoherden Harald Ullenius som vi får en tämligen levande bild av tragiken med stadsbranden.

”En kort berättelse om then grufveliga eldsvåda, som sig tildrog med Skara Stad then 23 Aug. åhr 1719 tå Domkyrkian, Scholan, Rådstugan, Domkyrkiogården, och alle private hus, större och smerre, undantagande 4 förnähme gårdar och några små kyffen, inom 7 timars tid i asko lades.

Ifrå then tid Skara brendes uthaf the Danske åhr 1611, tådaen folk plägat sin ålder rekna, at han var så och så gammal, när Skara brann, var staden nu vackert med Trähus upbyggd, och stod i bättre flor, än någor kan minnas tillbaka. Men tog then 23 Augusti, tå 13 Söndagen efter Trinitatis inföll, en ynckelig enda. Elden yppades uthi en lado, som stod söder om Torget uthi en Tomt, som fordom kallades Mester Ulrichs gård, nu Magist. Wahlbergs gård, ther uthi en borgare, vid namn Oluf Kämpe, bodde. Straxt man blef elden varse, lopp Borgarens Collins hustru, Ingrid Larsdotter, up till Domkyrkion, at gifva sådant tilkenna. Kyrkiodörarne voro tå, i then starcka och häftiga stormen, igenstängde. Thy gaf hon et anskri uthanför vestra dören, thet någre, borttest i bencharne sittande, hörde; lopp sedan bortt på Kyrkiogården, ther hon fick i hast ett menniskioben, med hvilket hon klappade hårdt på dören, och åther ropade. Led tå med Gudztiensten så vida, at ”Fader vår” var läsit, folket af Bönene upståndet, och Predikanten, H:r Benedictus Bredberg, tänckte upläsa Evangelium. Men rätt som han sagt ”Söndagsens heliga Evangelium beskriver Evangelisten Lucas”, öppnades dörarne, och folket stormade uth; at ingen vidare Predikan blef utaf.

Elden hade nu redan itendt Feltskierarens von Sannens gård. Allt folket begaf sig thit, dels at släcka elden, dels at undanberga

egendomen uthu the 2:ne itende gårdarne, tådan man ock alt löst uthfick. I medel tid hade elden antendt Kyrkiobalken in vid Scholan, gint emot Domkyrkiogården, så at balken på en alns lengd stod i brand, men blef uthsläckt af M. Petro Rydhenio. Doch, innan man viste ordet uthaf, flög eld uthu von Sannens gård, öfver Nils Ambiorssons Tomt, på Scholetaket, och straxt tådan, uthi Herr DomProstens Bredbergs och salig M. Brodds gårdar och så öfver hela Schole-gatan, ther alle husen först afbrunno, och the ther boende, måsta skadan togo; hafvandes elden i medel tid fluguit ned uthi Tullnerens Lars Tranas Kölno, som stod ned på hagan, som vetter åth Skara-Kello, så att kölnan var mäst nedbrunnen, innan Tranas gård aldeles itend war.

Medan Schole-gatan brann, och Scholan (som til then prydnad, han nu stod uthi, upbyggd var åhr 1642, i Drottning Christinas tid) alldeles afbrunnit, var och elden kommen uthi Nils Ambiorssons lado, som stod gint emot Dom-kyrkion å södra sidan, tådan Domkyrkio-taket och Kule-Tornet, som mitt på kyrkion stod, antendes, och brann så hela kyrkian utaf, i stor heftighet. Benc:te Torn föll intet öfver enda, uthan brann så häftigt, at bränderne slog ned på hvalfvet och sammanlunda skedde med the tu andra stora Tornen, som klockorna hengde uthi. Thet norra Tornet, som Stor-Klockan (gutin i Stockholm then 2 Maji 1635, och hit skänckt af Drottn. Christina) hengde uthi, slog först neder i Torn-muren, och straxt thet södra Tornet, som the 3 Klockorna hengde uthi, sammaledes. Stor-Klockan standnade vid ingången til Orgewerket, men i 3 stycken sönderslogs. The andra 3 Klockorna finner man intet igen efter, utan lära antingen vara aldeles försmällte, eller något framdeles, vid eftersökiande, kan igenfinnas ibland sten och brander nedre i Torn-muren.

Thenna herliga Dom-kyrkia, som i K. Oluf Sköt-Konungs tid, emot slutet på Sec. X grundades, hade nu så nåhr och inwertes blifvit afbrend; alltehnstund elden inkommen var på tu ställen, dels i norra Song-lechtaren, som nedbrann, dels uthi Skranket

omkring funten bortt vid vestra dören. Men, ährad vare Gud, som sit herliga huses invertes prydnad ifrå thenna häftiga wåld-eld nådeligen bevarade! Warandes stor orsak at beröma Magist. Hasenmüller, som uthi thenna stora eldzfara wågade sig, at tilllika med några få personer, the han öfvertalte, at med sig gå in i Kyrkian, ther han, tillika med them, elden utsläckte, med thet watn, som the uthu Kyrkio-brunnen upvogo.

Medan Kyrkian brann, hade elden widgadt sig til alla Kanter i Staden, så at Tomt efter Tomt afbrann. Uthu Bistomten kastades elden på Rådstugun, som mycket häftigt och hastigt afbrann, och tådan uthi M. Hasenmüllers gård, fordom Hans Isers, sedan Mest. Olufz, samt Bryngels gård kallad. Stora Torg-hällen sprack i monga styckersönder. Schole-Klockan och Rådstugu-Klockan försmältes aldeles. Stenstoden i Schohlan slogs neder och synes intet quart efter henne mehr än bara foten, som ser rödachtig uth. Norre Scholegafvelen föll omkull Odensdagen efter åth, i thet starka storm och regnvädret. Scholetullen och porten brunno aldeles bort, och elden häftade jemväl uthi giärdzgårde uthanför. Then ene stolpen till ledet på Brunsbogatan brann ock af, men intet ledet, som uplåtit var, och intill giärdzgården stod. The siste husen som brunno woro Mag. Sidrenii mangård och Kempagården.

Ifrå Thenna våldeld, som påstod i frå kl. 9 före middag, til kl emellan 4 och 5 vid pass efter middag, blefvo allenast Kongshuset, M. Albergs och Salig Prostens Scarins gårdar, på Hans Benchts gato, samt salig Jöns Månssons gård, i hörnet emellan Iemmer-Jöns och Björn Smeds gator, och sedermera några små kyffen, såsom kölnan vid Kongshuset, skoflickarens eller Sven Rafvels Tomt, nähr intil M. Dahlins gård; Gunnar Monssons, Anders Vilhelms-sons, Ryggens, Grefve-Tomten och Anders Arfvidssons lada vid Jeppe-gatun; Vassenden, Snippen, Iemmer-Jöns och Johan Perssons, vid Jemmer-Jons eller Jon Hanssons gatu; kannemakare-stugan eller stötens vid Hans Benchts gatu, Finnens, Orrrens, Hökens, Trägården, M. Sidrenii och M. Victorins lador vid Malmgatun; M. Wahlbergs kölna, som står norr om Staden och Brunsbogatan, ned emot lilla becken; samt en kölna bort vid Kempens dammar. Alt thet andra gick ned.

The som största skadan vid thenna brand ledo voro 1:o Boktrykaren Herman Möller, som satt velförmögen, men fick ingen ting undan, utan allt för honom brann up. En Kista, som var mycket silfver, samt 50 gullringar uthi, kördes up åth Schole-gatun, men rett som the kommo emellan H:r DomProstens och Broddens gårdar, brast vagn-axeln utaf och blef kistan ther stående, eldenom til byte, så at icke thet ringaste fanns ther efter. I samma kisto var en silfskål til 3 stops mått, innan förgylld. Then andra Kistan, som tillika med en hop Sengkläder, fattes efter Hustruns enstrendiga påstående, på Schole-Torget, in under Schole-veggen, i tankar, thet skulle ther stå uthan fahra, gick ock med, när Schole-taket ramlade ned.

2:o. Bokbindaren Mest. Jacob Falck som fögo mehr fick undan, än något af sin verkstad.

3:o. Högst Ehrevyrd. H:r DomProsten M. Magnus Bredberg, som nu war uti Biercka och predikade, och intet kom hem, förrn alt med Staden var så när öfvergångit. När Fru DomProstinnan var uthu Kyrkion hemkommen, och hade läst up alla dörarna, och tänckte til at med Barnen berga något undan, var elden redan kommen i gården, så at the ej hindte med at få mehra uth igenom salig Broddens gård undan, än en hop af Biblioteket och en hop andra husgerådz saker, med några Tapeter, som illa foro, vid man slet them neder af wäggarna. Men alla H:r DomProstens Concepter, Manuscripter, Chartequer, Kyrkio-böckren, 7 Skåp, allt hvad i Rustkammaren war, och otahligt annat blef eldenom upoffradt, så at om aftonen ej fanns, thet the kunde släckia sin hunger med. En erdmurad Brygge-panna blef conserverad, emedan hon stod full med spisöl.

4:o. Magister Wahlberg, som fögo mehr, än 2 Kistor, fick uth.

Och 5 Tullneren Lars Trana, som nu uthi Gudhems kyrkio var, och the hema warade litet undanberga kunde.

Stormen var så häftig, at eld fördes up til en giärsgård emellan Westorp och Brunsbo, ther giärsgården i tendes, och et stycke afbrann. Trä-vercken under Likstenarne på Dom-kyrkiogårdem afbrendes och åtskillige stenar sprucko sönder. Salig Filtmakarens Mest. Sven Jonsson Bergs och hans hustrus, salig Britta Kebbenås lik, som lågo i en graf, straxt uthanför södra kyrkiodören, brunno up, at allenast någor ben sågos igen efter them. The två ferska Rönningar, som på kyrkiogården stodo, brunno så häftigt en stund, som torr ved, doch brunno the intet neder. Brunnskaret kring Prubbe-brunnen, så vel som kring andra brunnar i Staden och på Torget, brann ock bortt.

In summa: Elden war så stark och häftig, så utaf den ogemena blåsten, som at alt war torrt uthaf then starka solheta en tid warit, och ännu påstod, at knapt någon Tomt var, ther man efter branden kunde finna så monga brander som en motte kunna lägga engång uthi en ugn. Monge, som sin egendom uthburit, miste en del ther uthaf, igenom tiufva händer, som vid slika olyckliga händelser gemenligen plägar ske. Kyrkio-folket i Härlunda blef uthropadt, när tidningar kommo om thenna brand, rett som Presten höllt på at siunga Epistelen för Altaret, tå the straxt sprungit uth, och lupot fortast the hindte, hvad ginväg hvar wisse. Men stod intet til at redda, när the kommo fram. The 2:ne gårdarne på norra sidon uthom Staden, Prostegården och Brogården, som syntes stå i stor fahra, togo, Gudi lof! ingen skada.

Huru thenne eld uthkommit, är man ännu intet kommen til någon wisshet om, anten thet skedt uthaf wåda, som någre, eller igenom mordbrennare hand, som andre mena. I medel tid äro 2:ne personer, en Finne, som tient hos Oluf Kämpe, ther elden först yppades, och en Juthe, fasttagne, och til Lideköping afförde, ther the i förwahr hollas. Warandes emot them följande skjähl.

1:o at Finnen skolat tilförne undsagt sin husbonde, han skulle innan Michaëlis betala honom, för thet han warit något elack och swår emot honom.

2:o at man samma morgon, innan folcket gick i Kyrkion, sedt honom bära eld i gården vid ladon, som elden först antände.

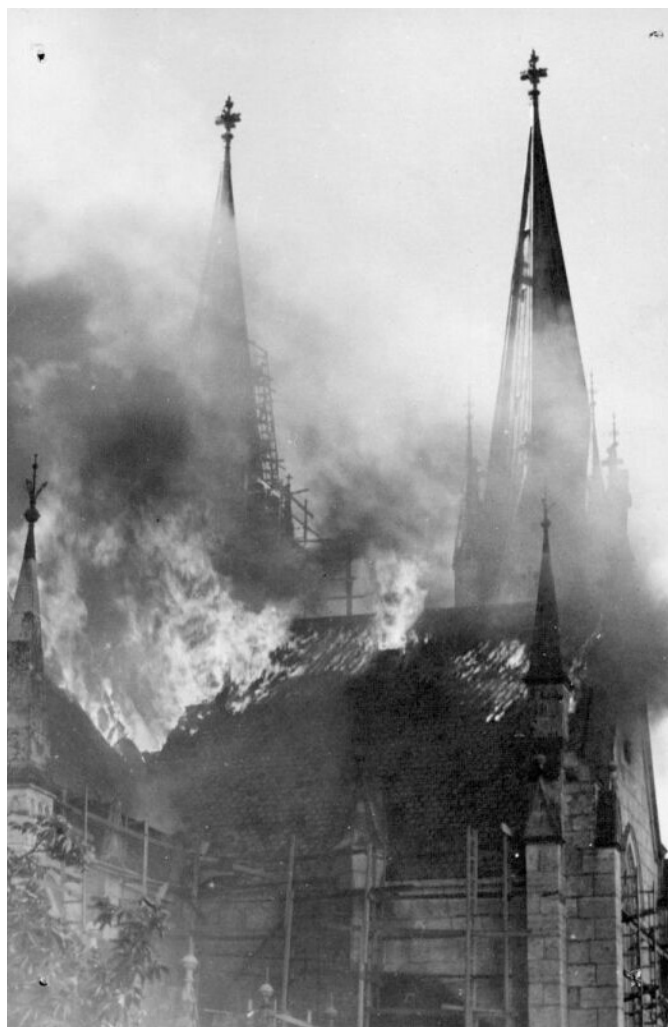
3:o at han skolat sagt, sedan branden war öfverstånden, för en annan, at han tänkte intet, thet skulle gådt vidare öfver flera, än öfver Kämpens gård.

4:o at man dagen efteråth, som war Bartholomaei dag, kl 3 efter Middag, fann eld, svafvel, och annat Tendetyg uthi en Rishög på Snippen, när in til gatun, instuckit, och

5:o kl 5 efter Middag samma dag en Eldbrand instucken under Borgmestarens lado, och ofvan nemnde pasoner ther när ståndande, hvilke, så snart the fingo se folcket thit åth komma, skynde undan. Och när man såg til, vardt man warse en stor Eldbrand under lotildet instucken, och när man tog honom uth var redan så i Tilljan in under brunnit, at man fick kohl uth, sedan thet med watn släckt war. Thetta war tekn til, dels at the thet giordt, icke haft gott sinne emot Borgmestaren, dels, at han velat, the öfrige små koijerne, med the andre så förnemmare husen, skulle ock gå med. Uppå thessa skiähl blefvo samme karlar fasttagne. Men vid förhöret kunde man intet komma them til at thetta wercket bekenna. Hvad bekenneelse man framdeles kan få uthaf them, gifver tiden.

Invánarena, så högre, som lägre, hafva nu i medel tid dels fått inrymme hos them, som sina fattiga hyddor oskadda behöllo, dels til större dehlen farit uth på Landet, och här och ther tagit sig hos gott folk herberge til widare.

Elliest, Gudi lof! brann ingen Menniskia inne vid thenna olyckliga händelse, som lettelligen kunnat ske, theräst thenne häftige och hastige wåldeld timmadt om nattetid. Ryker ännu på

Domkyrkan brinner 1949

alla Tomter, och elden logar up, så snart någon wäderpust kommer. Och kennes en ond stanck, ejj allenast uthe, utan ock in uthi husen, hälst af then myckna kählen, som nu efter branden uhltnar. Stenarne på gatorne äro til en stor dehl sönderspruckne. Skorstenarne til större dehlen kullfallne, och Teglet mäst afbrendt och förderfvadt. The hvelfde kellare, såsom uthi M. Wahlbergs gård, (förr Omoenii, och sedermera Victorins samt Broddens gård, kallad) och i M. Hasenmüllers gård, begingo sig, at the intet föllo neder. Men Kyркиobalckarne äro öfver allt afbrende, så wel som store Timstenen på Kyркиogården.

Staden har thycktz liggia mycket sanckt, men nu efter branden ser man, huru alla Tomterne warit mycket wackert uphögd, samt at han mycket större warit, än man thyckt honom wara.

För Ungdomen, at Studierne icke skola här igenom förfalla, är redan anstalt gjord i Lideköping, at få ther herberge både för Docentibus och Discentibus, vil Gud! straxt efter Michelsmesso-marknad.

Thenne branden är så mycket swårare at rekna, emot then, som 1611 sig tilldrog, at tå blef Dom-kyrkian, med några andra få Hus, förskont, men nu icke så.

”När tu en menniskio straffar, så moste man bekenna tig, at tu redo äst til at straffa andra flere.” Psalm. 76 II. Men, ”Tänck icke uppå våra förra missgierningar: förbarma tig öfver oss snarliga ty vi äre fast fattige wordne. Hielp tu oss, Gud vår hjelpare, för tins Namns ähro skull: frels oss och förlåt oss Wära synder, för titt Namn skull!” Ps. 79: 8. 9.

Har. Ullenius

Timelh. 4 Sept. 1719. H. U.”

Harald Ullenius

Jag Harald Ullenius är till världen född den 30 december 1669, i Redvägs härad, Böne församling, Fivlereds socken, på herrar baronerna Wrangels gods, och gården Ulfarp eller Ulfstorp.

Så inleder Harald Ullenius sin ännu opublicerade självbiografi. Levnadsberättelsen finns i dag som manuskript på Skara Stifts- och landsbibliotek.

Ullenius föräldrar var bönder. 1680 började han i Skara skola. Han blev uppmärksam av biskopen i Skara, Haqvin Spegel, som tog upp honom i gymnasieklassen då han var den bästa skoleleven. Vid Skara skola kom han att ”läsa före” med elever som var under honom i skolgången. Efter 12 år fick han hedersuppdraget att hålla avskedstalet till rektorn – en ynnest som bara tillkom den bästa eleven. Året därefter, 1693, åker han sig till Uppsala för att läsa vid akademien.

Det kom att bli Jesper Swedberg som skrev in honom vid universitetet. Denne kom att efterträda Spegel som biskop i Skara.

Ullenius stannade i Uppsala i drygt åtta år. Han disputerade den 3 maj 1699 på en övningsavhandling *De Igne Sacro Hebraeorum*, Om hebréernas heliga eld. Året efter lade han fram sin egentliga magisteravhandling *De Fatis Rerum-publicarum*, Om staternas öden, och blev promoverad till Magister den 11 december 1700.

I Västgöta nation var han kurator under ett år mellan 1700–1701.

När han lämnade Uppsala var det för att komma till Russelbacka i Järpås och undervisa Erland Kafles söner. Här blev han kvar ett år innan han 1702 fick kallelse till regementspräst vid Västgöta-Dals infanteriregemente. Han stannade som regementspastor i närmare tio år. Under tiden fick han kallelser från flera pastorat som ville ha honom som präst. Järpås pastorat kallade honom både 1704 och 1710 och när Järpås för tredje gången kallade honom 1711 accepterade han och fick kunglig fullmakt och tillträdde samma år. Här blev han kvar till 1715. Han skriver att man ”vid östra kyrkporten kan se 33 kyrkor”, men också att vägarna till de tre annexkyrkorna, Uvered, Häggesled och Höra, var ”sumpiga, djupa och svåra”.

Ullenius flyttar 1715 till Timmele utanför Ulricehamn. Därmed förlorade Järpås pastorat en ytterst duglig herde. 1723 blir han prost över eget pastorat och 1726 är han preses vid prästmötet.

Harald Ullenius avlider på juldagen 1731, några dagar innan han skulle ha fyllt 62 år.

Han beskrivs av en kollega enligt följande: *Prosten Harald Ullenius war något lång man till wäxten, wäl wäxt, lagom fyllig, hade rödlätt ansigte, brukade eget hår, war i sin tid bland de lärdate män här i Stiftet, hade ett litet nätt Bibliotheque, som försåldes i Skara vid Prästemötet 1748.*

Ullenius var en flitig författare. Enligt Warholms herdaminne skall det ha funnits 39 volymer handskrifter efter honom. Idag återfinns 20 av dessa i Skara Stifts- och landsbibliotek och ytterligare några på andra ställen.

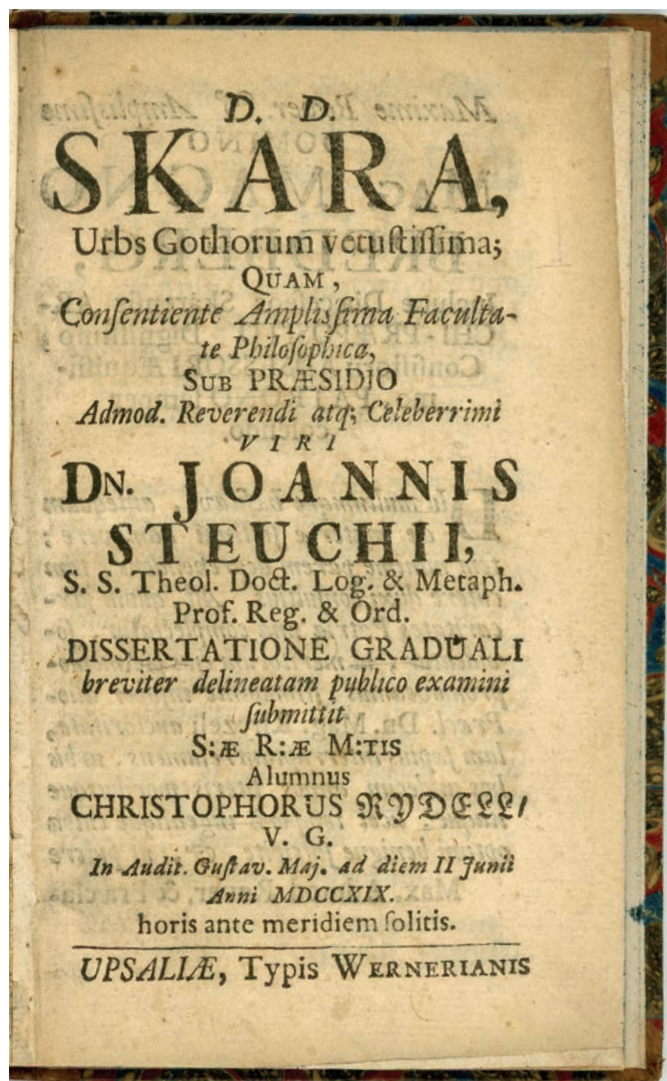
1714 hade han färdigskrivet *Hendecapolis Visigothica* eller *De elva städerna i Västergötland*.

Det är topografiska beskrivningar över Västergötlands städer. 2011 utgav Föreningen för Västgötalitteratur boken med kommentarer av fil. dr. Benny Jacobsson.

Dessa stadsbeskrivningar skrevs alltså under det sista året som Ullenius fortfarande var kyrkoherde i Järpås och är alltså nedtecknade i Järpås gamla prästgård.

Johnny Hagberg

300 år sedan Rydells avhandling om Skara trycktes

Den andra juni 1719 lade västgöten Christopher Rydell fram sin gradualavhandling. Det var i den större Gustavianska hörsalen i Uppsala som lärdomsprovet avhölls. Avhandlingens latinska text är *Skara, urbs Gothorum vetustissima; quam ... sub praesidio ... dn. Johannis Steuchii, ... Dissertatione graduali breviter delineatam publico examini submittit ... Christophorus Rydell, V. G. In audit. Gustav. maj. ad diem II Junii anni MDCCXIX. horis ante meridiem solitis.*

Avhandlingen handlar om Skara, götarnas urgamla stad. Rydell kände väl denna stad då han hade studerat där innan han blev student i Uppsala 1708. Han var född i Ryda 1687 där fadern Mattias Rydell då var komminister och senare blev kyrkoherde.

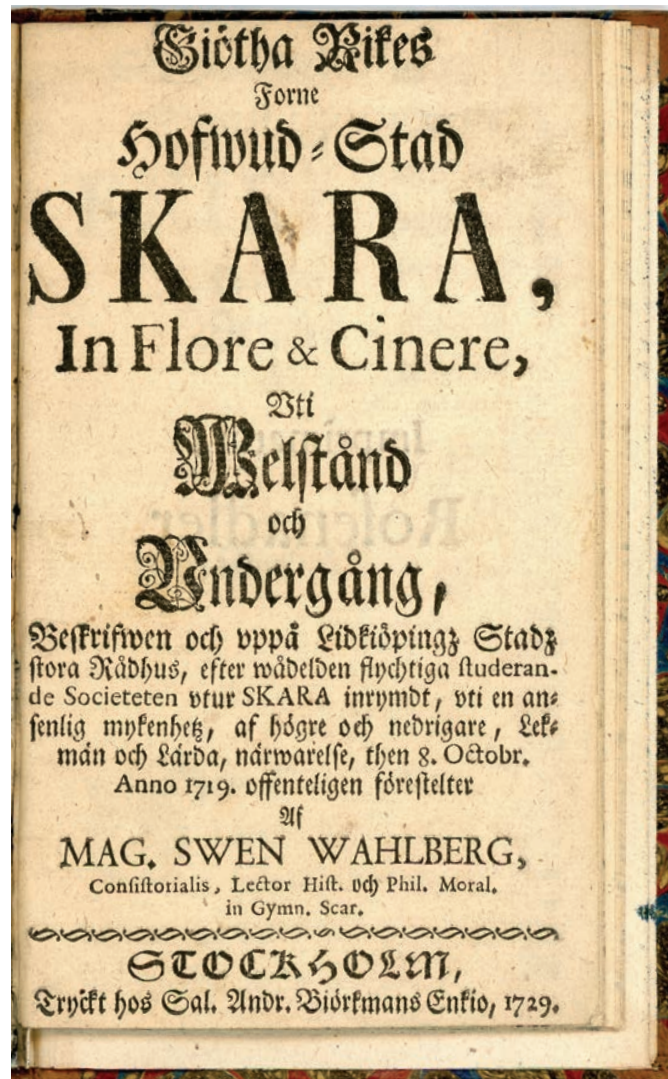
Christopher Rydell promoverades till magister 1719, blev rektor vid Vänersborgs skola 1721, prästvigdes 1725, kyrkoherde i Yllerstad 1730 och kontraktsprost över Redvägs kontrakt 1752. Han avled år 1752.

Avhandlingen är den första som historiskt beskriver Skara. Men redan 20 år tidigare, 1699, hade den första västgötska topografiska avhandlingen lagts fram vid akademien. Det behandlade Kinnekulle och var författad av Benedictus Österplan.

1719 på hösten kom nästa beskrivning över Skara och det är Sven Wahlbergs *Götha-Rikes Forne Hofwud-Stad Skara, In Flore & Cinere, Uti Welstånd och Undergång, Beskrifven och uppå Lidköpings Stadz stora Rådhus, efter wädelden flychtiga studerande Societeten utur Skara inrymdt ... then 8 Ocktober Anno 1719*. Skriften trycktes inte förrän år 1729. Redan titelbladets innehåll ger oss en bild av den stora förödelsen som Skarabranden vållat.

Ända fram till 1806 utkom sedan flera topografiska avhandlingar som beskrev orter och städer i Västergötland. Den sista handlar om Torsö.

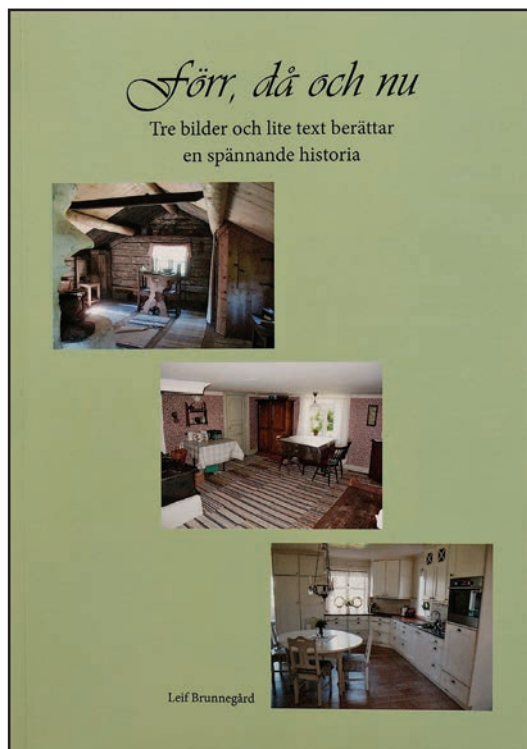
Som väl är, i ett samhälle där latinkunskapen är mer eller mindre borta, finns dessa avhandlingar översatta till svenska. Merparten översattes av latinprofessorn Sven Blomgren (1908–2004), och är utgivna av Föreningen för Västgötalitteratur.

Sven Blomgren skriver i inledning till den av år 1982 översatta och utgivna Skaraavhandlingen: "Givetvis kan man icke vänta sig, att Rydells dissertation skulle kunna motsvara moderna vetenskapliga krav; den innehåller likväl åtskilliga uppgifter, som äro av värde för kännedomen om Skara stads historia. Det är naturligtvis icke möjligt att till denna översättning foga uttömmande kommentarer till det rikhaltiga innehållet. Mycket vore eljest att säga om hans uppgifter om gator och bebyggelse, kyrklig och världslig överhet, kyrkor och kloster, domkyrkans historia och inventarier, skolan och gymnasiet, historiska händelser m.m. ... Det må framhållas, att disputationen ägde rum i juni månad 1719, alltså kort före den förödande brand, som den 23 augusti, trettonde söndagen efter Trefaldighet, samma år härjade Skara. Alla Rydells uppgifter om stadens bebyggelse gälla alltså tiden före denna hemsökelse."

Johnny Hagberg

Triss i historia

Hembygdsförbundets tidning Västgötabygden hör till dem som ofta läses baklänges. Kanske startade det när Leif Brunnegård där bjöd på genialt enkla historielektioner på sista sidan under tio år. Tre bilder plus kort förklarande text skildrade vardagens historia förr, nyligen och idag. Vem kan motstå sådant?

Det handlar alltså bokstavligen om vår egen historia under hundra år eller lite mer. Skildringar av hur vardagen omkring oss förändrats från exempelvis spisen med öppen häll via vedspisen i gjutjärn som fanns i alla kök till dagens elektriska spis med keramikhäll.

Lättsam historia

Dammsugaren lär vara hundraårig, i alla fall som företeelse. Siemens och Volta lanserade nymodigheten som utvecklades alltmer så idag kan man rentav använda sig av robotar som dammsuger själva. De här lättsamma historielektionerna fanns i Västgötabygden mellan 2006 och 2016. Nu har Leif Brunnegård samlat bortåt 50 historielektioner i en bok med namnet förr, då och nu. Tre bilder och lite text berättar en spännande historia.

Boken är utgiven på eget förlag Leif Brunnegård, Asklanda Ekehagen, 447 93 Vårgårda.

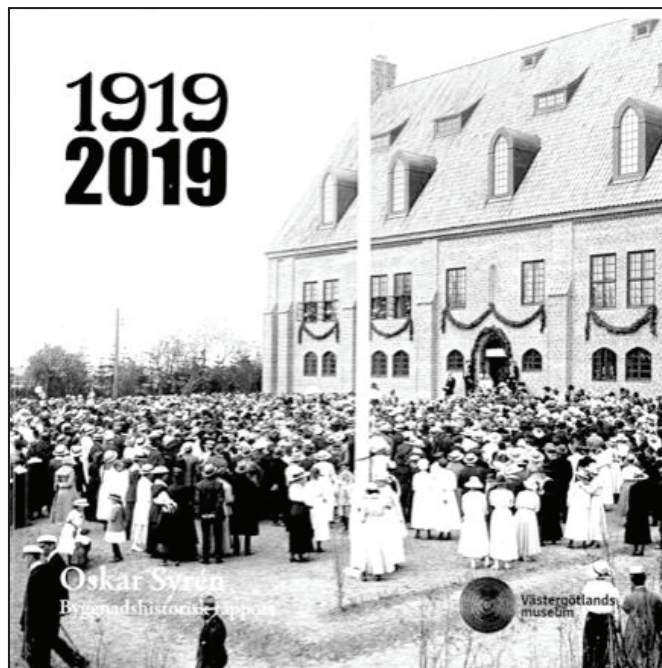
Lärorik bok

Tvättbaljan förvandlades till en primitiv tvättmaskin i form av tvättvaggan som blev en elektrisk tvättmaskin. Eller den gamla kaffekvarnen som man använde hemma för att göra kaffebönorna drickbara, vilken ersattes med färdigmalat kaffe om man inte rentav föredrog snabbkaffe. För att inte tala om den gamla saltbaljan som via konserveringsapparater idag blivit fryssbox eller frysskåp.

I boken finner man en mängd av vardagsnära saker som förvandlats enormt på en ganska kort tid. Vi äldre minns ofta det mesta av turerna. Resultatet har blivit en mycket intressant och lärorik bok, som förmedlar samtidshistoria på ett lättsamt sätt. Ett register gör att man lätt finner det man är nyfiken på, för detta är en bok som skall njutas av länge.

Hans Menzing

Museibyggnad fyller 100 år!

Det tog 56 år innan de omfångsrika samlingarna tillhörande Västergötlands Fornminnesförening fick sitt eget hus. Föreningen räknar sin tillkomst till 1863 och hade därefter sina samlingar inhyrda på diverse ställen, bl a i nuvarande Gamla biblioteket i Skara.

Tanken på en egen museibyggnad i Skara kan sägas starta redan 1887, då fröknarna Ulla Ehrenborg och Ida Movitz överlämnade 220 kronor som grundplåt till en byggnadsfond. Slantarna kom från överskottet från en konsert. Därefter försökte magister Andreas Nilsson förmå föreningen att bygga ett museum på den raserade borgen Gällkvist. Föreningen sa bestämt nej, när det visade sig att Nilsson ville ha sin bostad i museet, tillsammans med sina samlingar som han då skulle donera. Det hela slutade med fiasko, innebärande att Nilssons gigantiska samling testamenterades till Göteborg!

Efter lotterier och insamlingar blev till slut den stora museibyggnaden verklighet. Arkitekt blev Charles Lindholm. Vid invigningen som hölls i närvaro av prins Carl hölls också den "första svenska kulturmässan". Aldrig tidigare hade ett så stort museum byggts i den svenska landsorten.

Den som vill läsa mer om Västergötlands museibyggnad i Skara kan läsa en nyutkommen skrift av Oskar Syren. Omfattar 42 sidor, rikt illustrerad med bilder. Finns till salu på museet förstås!

Sven-Olof Ask

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 450 som gillar sidan!

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebooksida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Gammalstorp – en herrgårds historia

Då och då dyker boken *Gammalstorp – en herrgårds historia* upp på föreningens auktioner. Boken är skriven av Hilding Lillieroth och gavs ut 1978 av Tunbygdens hembygds- och fornminnesförening.

Gammalstorp ligger i Tuns socken i närheten av Sätenäs och Grästorp. Boken skildrar precis som titeln anger en gårds historia under sex sekler. Gammalstorp ingick i det medeltida godset Tun och ägarlängden för Gammalstorp börjar redan räknas från denna tid. Den förste kände ägaren till Tuns gård var riddaren och häradshövdingen över Dal; Jöns Magnusson och det första belagda årtalet är 1404.

Ätten Posse

Genom arv och giftermål hamnar Tuns gård med Gammalstorp och Gamlegården i ätten Posses ägo. I boken berättar Hilding Lillieroth om den långa Posseska ägartiden med namn som Nils Axelsson Posse. Denne man hade i uppgift att bland annat tillhandahålla fyra hästar i Gustaf Vasas tjänst. Han hade även många administrativa uppdrag, som indrivning av skatter, särskilt under det nordiska sjuårskriget. I kapitlet finns mycket att läsa om hur Gammalstorp ärvdes på olika sätt i flera generationer framåt. En av de sista ägarna var Christina Dorothea Posse, som avled 1721 och som efterträddes på Gammalstorp av sonen Mauritz Georg Zelow (1694–1733). Under nära 300 år hade Possar och Posseättlingar innehaft Gammalstorp på spinnsidan. Ätten Posse är utgången på svärdssidan sedan 1827.

Ätten Friedenreich

Därefter följer en period på ca 60 år varunder Gammalstorp ägdes av tre generationer av, den från Tyskland härstammande, ätten Friedenreich. Carl Gustaf Friedenreich, generation nummer två, innehade gården under åren 1751–1784. År 1754 ingick han äktenskap med Engel Mariana Silfverswärd och en son föddes i detta äktenskap. Carl Gustaf visade stort intresse för gården och församlingen. Under hans tid såg gårdsbebyggelsen ut som på de flesta herrgårdar under denna tid med ett corps de logis av trä och två flyglar av sten. Flyglarna är troligtvis uppförda under Carl Gustafs tid, då årtalet 1773 finns inristat på den västra flygeln. De har ersatt äldre byggnader på samma plats.

Under Carl Gustaf Friedenreichs tid tillsattes en handlingskraftig och duglig kyrkoherde; Jonas Silivius. År 1762 grundades Silvii skola och ägarna till Gammalstorp och Sätenäs skänkte mark till skolbyggnaden. Friedenreich blev senare kurator för Tuns skolinrättning med uppgift att utöva tillsyn och sköta förvaltningen av all Tuns skolas egendom.

Flera ägare

Under 1800-talets början ägdes Gammalstorp av många olika ägare. År 1819 inköptes gården på exekutiv auktion av hovmarskalken friherre Johan Jacob De Geer, som redan kommande år överlät gården på konung Karl XIV Johan. Kungen utarrenderade Gammalstorp till ryttmästare greve O. Lagerberg. Vid en synförrättning 1823 visade det sig att huvudbyggnaden var i mycket bristfälligt skick. För att få gården i beboeligt skick igen krävdes stora ekonomiska insatser. Detta var ingen storhetstid i Gammalstorps historia. Åker, äng och skog missköttes. Huvudbyggnaden förföll undan för undan och såldes för avflyttning år 1831 och hamnade i Holmestad utanför Götene. Vid arvskiftet efter Karl XIV Johan 1845 tillföll Gammalstorp Oskar I. Gården såldes redan 1846 och ägdes fram till 1870 av löjtnant Alexander Johan Wästfelt.

Familjen Grut

År 1870 inköptes Gammalstorp av den 30-årige danske ingenjören löjtnant William Hansen. Köpesumman var 325.000 Riksdaler silvermynt och under de första åren delade han ägarskapet med två bröder, men från 1890 var han ensam ägare. Samma år som Gammalstorp köptes, 1870, gifte han sig med den 20-åriga prästdottern från Eilby på Fyn; Valborg Heilmann (1850–1925). William Hansen antog under 1880-talet sin mors flicknamn Grut. Gammalstorp var ett stort säteri med 19 underlydande gårdar jämte mejeri och väderkvarn. På egendomen fanns 55 hästar, 170 kor och tjurar samt 70 ungnöt. Grut var särskilt intresserad av nötkreatursavel.

William Grut var en sträng, men ändå en uppskattad husbonde, och inte minst en öm och kärleksfull far till sina fem barn. Han trivdes gott på Gammalstorp och besökte sällan sitt hemland. Valborg Grut däremot längtade ofta hem till Danmark och hade

svårt att anpassa sig i Sverige. Något bättre blev det när Valborgs yngre syster, Sophie Hedevig, gifte sig 1873 med Ivar Kylberg på Sätenäs och ett livligt sällskapsliv uppstod mellan familjerna. På Sätenäs föddes fyra barn i det korta äktenskapet mellan Ivar Kylberg och Sophie Hedevig. Hon dog redan efter tio års äktenskap. Även med familjerna Jonas Kjellberg på Frielsberg och Wijk på Domö i Järpås fanns ett livligt och nära umgänge. Vintern 1891 planerade Grut för en tillbyggnad av östra flygeln, där familjen hade sin bostad. Grut lät också ta ned träd i Sågareskogen till det nya huset. Men på våren samma år planeras istället att bygga ett hus mellan de två gamla, alltså en ny huvudbyggnad istället för den som såldes och revs år 1831. Men denna plan övergavs och en tillbyggnad av östra flygelns baksida utfördes 1892. Efter mannens död 1902 sålde Valborg Grut gården och hon flyttade tillbaka till Danmark, där det fanns en stor släkt.

Valborg Grut var en perfekt husmor och kunde vara älskvärd när hon var på det humöret. Men hon hade en sammansatt natur, hennes känsloliv var livligt och temperamentet eldfångt. Ofta kunde det uppstå mörka åskmoln i hennes förhållande till både mannen och barnen. På Gammalstorp föddes alla barnen Grut; Torben (1871–1945), Holger (1872–93), Ellen (1875–1951), Mary (1876–1958) och Lennart (1881–1949). Valborg Grut hade som ung tjänstgjort som guvernant och det var hon som undervisade barnen, framför allt flickorna som aldrig gick i någon skola. En kortare period fick systerarna Mary och Ellen delta då yngste brodern Lennart fick undervisning av en informator. Bristen på ”officiell” utbildning hindrade inte att flickorna fick en god allmänbildning, inte minst språkkunskaper.

Mary Gruts dagbok

En av döttrarna, Mary Grut, skrev under hela sitt liv dagbok. Hilding Lillieroth har fått tillgång till fyra av dessa dagböcker, vilka täcker åren 1890 till 1895. Hälften av Lillieroths bok om Gammalstorp skildrar livet på gården sett ur den unga Marys ögon. Hon föddes 1876, som barn nummer fyra i syskonskaran. Mary är endast 14 år gammal när hon börjar skriva sin dagbok; *”vad jag älskar min dagbok. Det är så roligt att skriva och föra räkenskap över allt.”*

Dagboken blir hennes bästa vän, här kan hon öppenhjärtigt skriva om allt. Hon är intelligent, reflekterar över livet, om sin djupa gudstro och om kärleksbekymmer. Sitt lynne har hon ärvt efter sin mamma med sinnesstämningar som ofta växlar. Hon är fullt medveten om detta, *”det gäller bara att bemästra dem”*. Hon har en nära relation med sin pappa, men upplever ofta att modern inte älskar henne. Hon känner att modern favoriserar systemen Ellen, som har ett jämnare temperament. Dessutom har Ellen en mer praktisk läggning, vilket den drömmande och opraktiska Mary saknar. Hon känner sig ofta onyttig och till besvär, men skriver överlycklig i dagboken när hon får beröm av modern för att hon har lätt för att lära.

Samma år som dagboken börjar, 1890, får Mary en egen häst; Asta. Hon blir överlycklig eftersom hon älskar att rida, men en gång håller det på att gå riktigt illa. Mary skall hoppa över ett dike med Asta, för att visa att hon är duktig. Mary slungas ur sadeln och hamnar i diket. Det gör ont i benet och mamma hotar med att Asta måste säljas. Mary utbrister; *det förlåter jag dig aldrig*. Men skadan är inte allvarlig och Asta får hon behålla. Vad vore livet utan musik anförtror hon dagboken. Mary spelar piano två timmar dagligen. *”Om jag finge leva efter min egen vilja, skulle det se så ut: studier hela f m, efter middag en rask spatser – eller ridtur och om aftonen musik och läsning, om det är lägligt ville jag måla.”*

Mary var intresserad av litteratur och läste gärna, ofta var det historia och livsåskådningsfrågor. Hon var konstitresserad och förkovrade sig i Estlanders bok; De bildade konsternas historia.

William och Valborg Grut

Dessutom lästes Bertha von Suttners bok; Ned med vapnen (1889) högt i familjen. I dagboken skriver Mary; *”Trots att den är skriven av en dam, är den verkligen intressant”*. Den ryske författaren Tolstojs krigsskildringar är, enligt Mary, förskräckliga men aldrig har något gripit henne så. År 1892 kom Ann Charlotte Lefflers biografi över professorn i matematik tillika författaren Sonja Kovalevsky ut, en bok som engagerade Mary mycket.

Umgängeslivet är intensivt särskilt med familjen Kylberg på Sätenäs. Här finns fyra kusiner, tre bröder och en syster. Det är naturligtvis systemen Maria som är den mest förtrogna och tillsammans med Ellen utgör Mary och Maria ett triumvirat. Mary skriver: *”Jag tror inte det finns tre vänner, som håller mer av varandra och har roligare tillsammans än vi tre.”* Mary tyckte särskilt mycket om julkalasen med alla jullekarna, för övrigt var kalasen ofta stela och tråkiga.

År 1891 börjar de tre flickorna; Mary, Ellen och Maria sin konfirmationsundervisning för farbror Josef (prosten Bobeck). Mary skriver allvarsamt om de två målen hon har för sin konfirmationstid; *”för det första vill jag överleva synden och för det andra vill jag läsa och lära och berika mig”*.

År 1893 blir ett svårt år för den unga Mary. Ivar Kylberg på Sätenäs låter försälja Sätenäs och familjen flyttar. Kontakten med kusinen Maria Kylberg blir inte riktigt som förr på grund av avståndet. Den älskade brodern Holger omkommer i en druckningsolycka på Vänern i augusti och under hösten avlider en av systerarna i prästgården, Hanna Bobeck, i tuberkulos.

Tidigt berättar Mary för dagboken om sin förälskelse i Bertil Wijk på Domö. Han är 22 år när Mary börjar sin dagbok, då hon bara är 14 år. Men hennes förälskelse besvaras inte och hon får till sin sorg och besvikelse uppleva att Bertil är intresserad av systemen Ellen. Men det finns ju andra uppvaktande kavaljerer, ofta var det studentkamrater till bröderna Torben och Holger. Det kunde också vara lantbrukselever som gjorde sin praktik på Gammalstorp, som förlorade sitt hjärta till Mary, till exempel James Combe från England. Douglas Dickson, son till göteborgsmece-naten Oscar Dickson, var en annan lantbrukselev, där kärleken var betydligt allvarigare mellan honom och Mary. Men även här rinner kärleken ut i sanden.

Mary är konstittresserad och vill lära sig mer om att måla och teckna. Mary har en känd konstnär i släkten på sin mors sida, Gerhard Heilmann, som hälsade på då och då. Sommaren 1888 utförde han en samling akvareller och teckningar på Gammelstorp. Redan 1893 hade Mary fått lektioner av Natanael Beskow, men lektionerna avbröts vid Holgers död. I januari 1894 började Mary sin utbildning i Köpenhamn. Hon blev överlycklig när Regina Kylberg sommaren 1895 ger henne lektioner. Hon skriver i dagboken: *Faster Regina har gjort mig hänryckt. Jag får komma var måndag och måla hos henne.* I juli 1895 nådde Mary sitt efterlängtnade mål, att komma in på Konstakademien i Köpenhamn där fick hon sin utbildning under åren 1895–98.

Mary Grut älskade Gammelstorp och Sverige, men fann sig till slut väl tillrättad i Danmark, där det fanns en stor släkt. År 1899 gifte hon sig med sin kusin Torben Grut (samma namn som brodern). Han var officer och avancerade med tiden till generalmajor. Mary Grut målade under hela sitt liv, så mycket som hem och de fem barnen gav tid till. Hon avled 1958 82 år gammal.

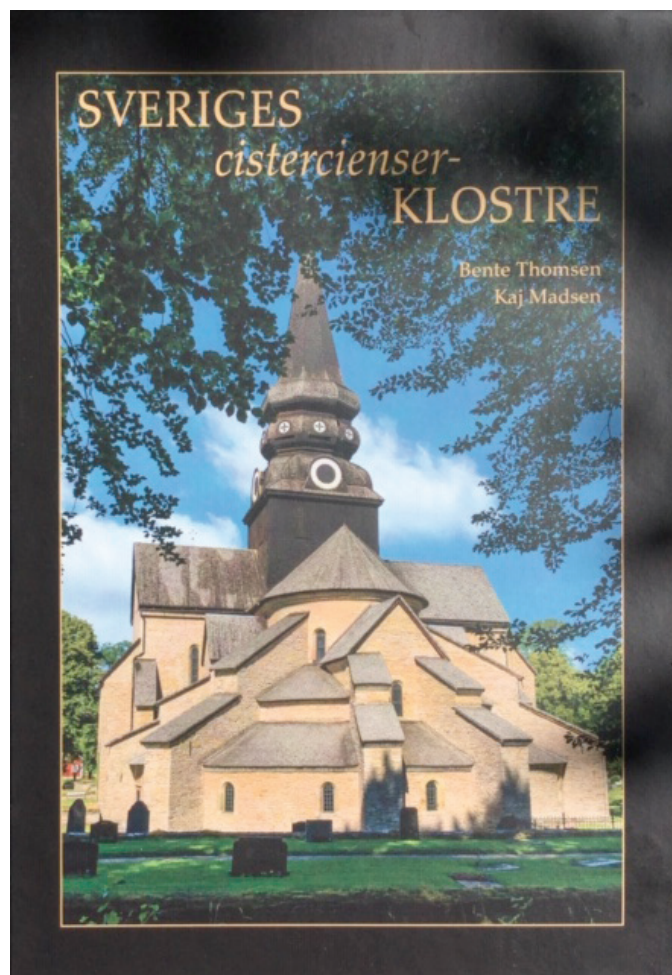
Torben Grut – arkitekt

Mary Gruts äldste bror, Torben Grut (1871–1945) blev en framgångsrik arkitekt. Hans mest kända verk är Stockholms stadion och Solliden på Öland. Dåvarande kronprinsessan Viktoria besökte gärna Öland för att lindra sina luftrörsbesvär. Öland var känt för sitt milda och jämna klimat och för Alvarens ozonrika luft och hon beslöt att uppföra en sommarbostad där. Uppdraget att göra ritningar ”i italiensk stil” gick till Torben Grut och den 25 september 1903 lades grundstenen. I många brev under åren 1903–1911 diskuterade drottningen och Grut byggplanerna. Inspiration till slottets utformning fick drottningen i viss mån på Capri. Här tillbringade hon långa tider, bland annat i Axel Munthes hem San Michele. Solliden, som hon lät kalla sin blivande sommarbostad, ”var den enda plats i Sverige som påminde henne om det Capri hon älskade”. Under sina många utlandsresor köpte drottningen marmorelare, kakelugnar, konstverk och möbler, som kom väl till pass på Solliden. Slottet har tre våningsplan jämte vindsvåning. För att ge slottet en italiensk stil har de fyra fasaderna fått olika utformning och fönstren har skiftade form, ibland rektangulära, ibland formade som arkader. Vid slottets södra fasad lät drottning Viktoria anlägga en pergola med vildvin växande kring pelarna och slingerrosor mot slottsväggen. När slottet var färdigbyggt kunde park- och trädgårdsanläggningar påbörjas. Alldeles söder om den italienska trädgården ligger en engelsk park med stora gräsytor, skulpturer och solur. I närheten finns en större fruktodling.

Drottning Viktoria flyttade in på Solliden den 15 oktober 1906 och vistades där sedan på somrar och höstar så ofta hon kunde. Av ekonomiska skäl avstod hon från elektriskt ljus, på den tiden fanns ingen el överförd från fastlandet, hon fick nöja sig med ”spritbelysning”. Efter drottningens död ärvdes slottet av Gustav V, som gärna tillbringade en del av somrarna där. Under hans tid inleddes 1936 elektrisk ljus och omkring 1940 värmeledning. Gustav V testamenterade Solliden till kronprins Carl Gustaf, men under hans minderårighetstid fick prinsessan Sibylla disponera Solliden. Sedan kung Carl XIV blev myndig disponerar kungafamiljen Solliden och här firas varje år kronprinsessan Viktorias födelsedag den 14 juli. Cirkeln är sluten, från drottning Viktoria till sonson sondottern nuvarande kronprinsessan Viktoria.

Källor: Lillieroth, H: Gammelstorp – en herrgårds historia, Tun, Friel och Karaby – en hembygdskbok, Slott och herresäten i Sverige, de kungliga slotten, bd 2.

Annicka Berggren

Varnhems vackra klosterkyrka pryder omslaget på den nya bok om Sveriges cistercienserkloster som nyligen utgivits i Danmark. Texten är på danska, men är ganska lätt att förstå.

Totalt omfattar boken 14 kloster i Sverige. Varnhem beskrivs på 35 sidor, Gudhem 22 sidor. Hela bokens omfång är 384 sidor. Övriga kända kloster som beskrivs är bl a Alvastra, Nydala, Roma, Sko och Vreta kloster.

Vad som direkt slår mig är det fantastiska bildmaterialet. Knivskarpa bilder av klostren med interiörer samt mängder av historiska dokument och kartor. Kvaliteten är av högsta klass. Varnhems kloster ägde ett stort gårdsinnehav, som uppgick till hela 262 gårdar när klosterverksamheten upphörde.

Gudhems kloster ägde 125 gårdar vid reformationen. Däribland flera gårdar långt från Gudhem, faktiskt ända nere i Danmark.

Boken finns ännu inte på biblioteken, men den finns till salu i Varnhems klosterkyrka.

Kan även beställas via föreningen 350kr. + ev. porto.

Sven-Olof Ask

Västgötalitteraturen föddes med Snorre 1219

I sommar har historie- och litteraturintresserade västgötar haft anledning att ta sig en nostalgisk tripp på riksväg 47 utanför Vara. Kanske har de stannat till vid skylten Lagmanstorp och tittat bort mot den lilla husklungan en bit från vägen. Där bokstavligen skrevs historia 1219

Kanske fanns det nyfikna västgötar som tog sig en promenad åt det här hållet även för 800 år sedan. De hade hört att den mäktige lagman Eskil på Lagmanstorp i Long gästades av en av tidens verkliga kändisar, islänningen Snorre Sturlasson; lagman, politiker och framför allt en av sin tids stora berättare. Att vi än idag så väl minns Snorres besök sommaren 1219 beror förstås främst på att hans besök efter något år följdes av Sveriges kanske första ordentligt samlade och nedskrivna lag, Äldre Västgötalagen.

Läsvärda lagar

Snorre som var lagman hemma på ön i norr visste mycket om lagar, men än mer om konsten att skriva viktiga saker på ett lockande sätt. Och visst kan man säga att västgötalagen bär spår efter Snorre. Det är inga torra paragrafer som dagens lagböcker. Nej, lagarna har formen av små vardagsberättelser som ger en fantastisk bild av vardagslivet här i väst.

Detta är vad vi vet de första försöken att med moderna bokstäver skriva på svenska, inte på det latin som den tidens munkar använde. Så detta är inte bara den första västgötalitteraturen, det är också starten för det svenska berättandet på svenska.

Erikskrönikan

Och precis som Snorres sagor så ger oss lagarna ofta en underhållande berättelse samtidigt som de berättar om hur västgötarna skulle leva. För det är ju det lagarna handlar om. Ofta tror vi att fäderna levde så här, men det gjorde de förstås inte. Då hade lagarna inte behövts.

Västgötalagen följdes av nya lagar, men också svenska försök att skriva historia. Den första, och på många sätt fortfarande ett av de allra bästa, är Erikskrönikan

Det (syftar på försök) som berättar om hertig Eriks dramatiska liv och död, men också en massa annan svensk historia kring år 1300. Och precis som när det gäller Snorres sagor så är det omöjligt att veta säkert vad som är sant och vad som bätrats på.

Det spännande är att alla idag verkar vara överens om att denna märkliga och färgstarka medeltidskrönika är skriven i Skara. Förmodligen av någon knuten till kyrkan i stiftsstad, och det har till och med gjorts försök att ge författaren namn och en livsbakgrund. Men det mesta där verkar vara gissningar.

PR för unge Magnus

Fast det är nog rätt säkert att gissa att krönikan beställts av hertig Eriks unga änka, Ingeborg, för att måla upp en så vacker bild av Erik som möjligt. Inte för Eriks skull, han är ju död, men för att ge rätt bakgrund till deras son Magnus som mycket ung blir svensk kung just 1319. Ännu ett jubileum att lägga på minnet. Märkligt mycket kretsar kring Skara, och för att vara ärlig så framstår väl unga Ingeborg som den mest spännande personen. En handlingskraftig ung dam som försökte styra Sverige i sonens namn från Axevalla hus eller Skara. Allt till stormännens öppna raseri. Fruntimmer skall inte lägga sig i.

Detta är en berättelse som Snorre skulle ha gillat, han skrev gärna om starka kvinnor. Ingeborg var dessutom norsk prinsessa, det hade han nog gillat också.

Snorre Sturlasson var inte bara en berömd författare, han var mycket aktiv i nordisk politik

Västgötahistoria

Snorres besök på Lagmanstorp utanför dagens Vara uppmärksammas idag mest för att man tror att lagman Eskil inspirerades till att skriva ned Västgötalagarna av den lärde lagmannen från Island. Och det stämmer nog, även om lagarna förstås fanns redan, men kanske mest i muntlig form. Fast det kan ju ha funnits en del lagar nedtecknade med runor.

Vi vill gärna också tro att Snorre här fick höra en massa spännande historier som han senare använde, och även det stämmer förstås. Men Snorre hade en fosterfar som växte upp på norska sidan av Göta älv så mycket kände han säkert redan till.

Besökte kungen?

Vi vet bara att Snorre gästade lagman Eskil, men ganska säkert gjorde han en tur till Visingsö för att få träffa svenske kungen, som vid den här tiden hette Johan Sverkersson, för Snorres resa handlade mycket om politik. Innan han kom till Sverige hade han tillbringat en längre tid i Norge där han umgicks och överlade med de två norrmän som delade makten. Och förmodligen var han intresserad av lagman Eskils fosterson Knut. Han var son till Eskils fru Kristina under hennes äktenskap med norske jarlen Hakon galen, och gjorde efter faderns död anspråk på norska kronan.

Missade Gestilren

Så kanske hade Snorre viktiga politiska uppdrag också, det vet vi inte. Det vi vet är att Snorres politiska verksamhet så småningom blev hans död, han mördades av politiska motståndare för den tidens politiska strider var ofta på liv och död. Han dog på Island men skälet var att han satsat på fel person i de kungliga striderna i Norge.

Det enda vi kan, och bör, kritisera Snorre Sturlasson för efter hans besök i Long är att han inte berättade bakgrunden till det baner han fick som gåva. Det hade burits i spetsen för kung Erik Knutssons trupper vid slaget vid Gestilren.

Hade Snorre skrivit en saga om det slaget hade vi sluppit alla tvister idag om var i all världen detta Gestilren låg. Men Snorre hade förstås mycket annat att tänka på vid den här tiden.

Vestrogothica 2019 – och lite om nationshuset...

Så har då ett nytt nummer av Vestrogothica – skriftserie utgiven av Västgöta Nation i Uppsala – utkommit. Det är volym nr XXVII sedan starten 1928. Det har gått fem år sedan senaste utgåvan. Den nu utgivna delen omfattar 170 s.

Redaktions ordförande Elisabet Claesson skriver i sitt förord: ”Innehållet i skriften har alltid växlat mellan högt och lågt, nutid och dåtid, korta artiklar och långa. Det är inget undantag i år. Resuméer över fem års verksamhet på såväl nation som i landskapsförening inleder, följda av de föreläsningar vi tillsammans svarat för, t.ex. Yngre Västgötagalen, västgötska helgon, vikingatidens Kata och limerickens vagga på Västgöta Nation.

Andra bidrag har resonerats fram i redaktionen eller dykt upp på egen hand, t ex Sten och berg, Liberalismens vagga, Ambrosia. Till sist – som ett hommage till Kata – Varnhem, en dikt av Paul Nilsson, Västergötlands ”egen nationalskald”.

En utförlig presentation av bokens innehåll och anvisningar hur den ska beställas finns på Västgöta Nations Landskapsförenings hemsida <http://www.vglf.se/vestrogothica-xxvii/>

De olika landskapens födelseår, med egna nationer och nationsinrättningar, brukar anges till 1663. Västgöta nation är äldre än så och startade som en fast sammanslutning av ”westrogothi” redan 1639 och är därmed en av de två äldsta i Uppsala. Från år 1640 sträcker sig också Västgöta nations äldsta matrikel. Från början saknade västgötarna ett eget ställe att samlas på. Landskapen (beslutande organ) hölls hemma hos inspektor. Hos honom förvarades även nationens landskapskista. Det dröjde till 1825 innan man kunde köpa det nuvarande nationshuset vid Västra Ågatan. Huset har en gång ägts av Fältmarskalken Lennart Torstensson. Nationshuset ligger precis vid Fyrisån och är troligen byggt 1604; källarvalven är dock ännu äldre. Huset överlevde stadsbranden 1702, vilket gör det till något av ett unikum i centrala Uppsala.

Om bara sex år kan Västgöta nation fira att man haft nationshuset i 200 år. Men huset är i stort behov av att rustas upp för att kunna fortsätta leva och verka i minst 200 år till. Nu genomför nationen en stor och nödvändig renovering av nationshusets tak, plåt och fönster. Dessutom ställer myndigheterna krav på att entrén ska byggas om och att toaletterna på entréplanet tillgänglighetsanpassas. Just nu pågår en insamling där en och envar som har någon relation till Västgöta Nation i Uppsala kan vara med att bidra till att bevara det vackra nationshuset. Du kan lämna ett bidrag till

BG 884-6321 eller swish 123 521 7484.

Markera betalningen med Huset 2019.

Johnny Hagberg

★

GÖTEBORG – de första 100 åren

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg utgav år 2018 boken GÖTEBORG – de första 100 åren.

Boktexterna grundar sig på föredrag som hölls hösten 2016 om Göteborg på 1600-talet. Tretton författare har skrivit om vitt skilda ämnen som hur staden byggdes, vad man levde av, vad man dog av, vad som växte i staden och hur man talade för att nämna några ämnen.

Av bokens 157 sidor upptas 13 sidor av Rikard Wingårds text om litteratur och läsande. Forskning har visat att läskunnigheten i Sverige låg i topp jämfört med övriga Europa i slutet av 1600-talet. Läskunnigheten bland personer födda i mitten av 1600-talet låg på ca femtio procent.

Även om läskunnigheten skiljde sig väldigt mycket mellan olika samhällsgrupper är det ett forskningsresultat som förvånar mig. Om man själv inte kunde läsa var nog då chansen ganska stor att någon i bekantskapskretsen kunde läsa högt.

Litteratur fanns i alla prisklasser och kunde köpas i bokhandeln och av kringvandrande försäljare. Betalningen bestod inte bara av pengar utan även in natura. Som exempel kan nämnas prästen Arvid Svahla från Dal som 1690 klagar inför rätten i Göteborg.

Han hade givit bokbindaren Nils Grefwe, Amund Grefwes son, 2 fjärdingar smör och tre baggar i utbyte mot en bok! En bok som Svahla ännu inte hade fått, därav rätten.

Boken har tryckts hos Rundqvists Boktryckeri i Göteborg.

Niklas Krantz

Sveriges mest dekorerade krigsman var från Töreboda

Allan Mann, föddes i Töreboda den 5 maj 1921 och avled den 5 december 2005 i Råsunda. Han började sin militära karriär som frivillig i finska vinterkriget 1939. Mann blev den mest dekorerade svensken i andra världskriget och omtalas som en av Sveriges mest kända officerare i modern tid.

1939 när Allan Mann var 18 år gammal och nybliven juniormästare i brottning anmälde han sig som en av 9 000 svenska frivilliga i finska vinterkriget. Vid den tiden hade Mann inte ens hunnit mönstra i Sverige. Han stationerades vid Sallafronten i östra Lappland som en del av Svenska Frivilligkåren där han tjänstgjorde som ordonnans.

Den 12 april 1940 tog han sig till Norge. Han kom att delta i striderna vid Skarnes och på flera andra ställen. Norrmännen och deras allierade fick ge upp den 3 maj.

Efter att ha tagit sig till Sverige återvände han till Norge igen och förenades med de norska och allierade styrkorna i Narvik. Han införlivades i andra bataljonen av 15:e infanteri-regementet och deltog i erövringen av Narvik den 28 maj.

Den 6–7 juni var Mann en del en avdelning bestående av både norska och polska styrkor från den självständiga Podhale (Höglands) brigaden och medlemmar ur den franska Främlingslegionen, som ryckte fram längs Malmbanan mellan Narvik och Kiruna för upprepningsarbeten. Här träffades han av granatsplitter i magen och sårades. Trots detta klarade han att hjälpa en skadad fransk legionär, som inte kunde gå, på släde över fjället till säkerhet i Sverige. Efter 19 timmar var de framme. Mann var medvetlös av blodförlust när han hittades av de svenska gränsstyrkorna. Den franska regeringen belönade honom med Hederslegionen.

Från Sverige fortsatte Mann sin insats för Norge som hemlig kurir i Värmland, ett område som var viktig för trafiken av flyktingar ut från Norge och för förbindelsen mellan Oslo och Stockholm. Mann genomförde 52 kuriruppdrag, och deltog därmed i utbyggnaden av viktiga förnödenhetslinjer för den norska motståndsrörelsen som kunde föra in vapen, ammunition och pengar.

Mann tog sig över till England, där han som en av tre svenskar gick med i Norwegian Independent Company No. 1, senare känt som Kompani Linge. Han utbildades till kommandosoldat med mål att operera i ockuperade områden. Från 1943 gjorde han uniformerad tjänst i Special Operations Executive.

Den 5 maj 1945 reste Mann med tåg från Stockholm till Arvika och vidare till Norge dit han kom fram under segerdagen den 8 maj.

Efter andra världskriget fortsatte han att tjänstgöra i det norska försvaret. Han tjänstgjorde även i Tysklandsbrigaden. År 1951 kom Mann tillbaka till Sverige efter först blivit kapten i norska armén. Under senare år arbetade han som idrotts- och närstridslärare vid Krigsskolan Karlberg. År 1956 utnämndes han till värnpliktig kapten och blev 1967 kapten i pansartruppernas reserv och gick i pension 1984.

Mann avled den 5 december 2005 och begravning skedde i Solna kyrka den 11 januari 2006. Norges ambassadör, Finlands och Frankrikes militärattachéer var med som sina länders representanter samt flera högre svenska officerare.

Mann anses som den mest dekorerade svensken under andra världskriget.

Allan Manns krigsdekorationer, från vänster till höger 1:a raden: Norska St Olavs-medaljen med eklöv, Hederslegionens riddartecken, franska krigskorset med palblad, brittiska Military Medal. 2:a raden: Norska deltagarmedaljen med rosett, finska krigsminnesmedaljen, finska Lapplands krigsmedalj, brittiska 1939–1945 Star (Battle of Britain). 3:e raden: Norska Försvarsmedaljen med eklöv, Förbundet Svenska Finlandsfrivilligas frivilligkors, Svenska Norgefrivilliga, FN:s Cypernmedalj.

Artikel från Wikipedia

Generallöjtnant Carl Ericsons levnadsminnen

– ett biografiprojekt

Carl Ericson i uniform omkring 1865-70.

Foto: Mathias Hansen, Stockholm. (Armémuseum)

Under våren 2019 uppmärksammades undertecknad och ordföranden i Föreningen för Västgötalitteratur, Johnny Hagberg, på en icke publicerad självbiografisk levnadsteckning av den västgötske generallöjtnanten Carl Ericson. Direktören för Dalslands kanal, Benny Ruus, hade något år tidigare kommit i kontakt med Carl Ericssons barnbarns barn, Ebba Hammarskiöld i Vänersborg, som visade sig ha bevarat den levnadsteckning hennes mormors far skrev omkring 1920 – ”Några hågkomster från mitt gångna lif”.

Carl Ericson föddes 28 september 1840 på Åker, vid Trollhättan, i Gärdhems socken som fjärde barnet till en av 1800-talets mer kända svenskar – ingenjören Nils Ericson (1802-1870) och dennes hustru Vendela Wilhelmina von Schwerin (1812-1893). Nils Ericson, som var född på Långbanshyttan i Värmland, kom att bli den utan jämförelse mest framstående ingenjören under det svenska 1800-talet och skapare av betydande delar av det svenska kommunikationsnätet. Vid tiden för sonen Carls födelse var han sysselsatt med att konstruera 1844-års slussled vid Trollhättan. Han kom vidare att som ingenjör leda arbetena vid flera kanal- och kanalanläggningar runt om i landet samt rita stadsplaner för såväl Vänersborg (1834) som för Gävle (1869). När riksdagen på 1850-talet beslutade att anlägga järnvägar med att antal stambanor i Sverige kom Ericson också att få leda detta arbete.

När vi läser Carl Ericssons levnadsminnen, vilka täcker perioden 1840-tal till 1886, får vi dels inblick i en familj vars insatser ägde stor betydelse för rikets utveckling under 1800-talet men även viktiga glimtar i ett vardagsliv med dess blandning av praktiska bestyr, sorger och glädjeämnen.

Den resa Carl Ericson tar oss med på börjar under barndomsåren på Åker, för att efter en period i Stockholm, fortsätta på Nygårds egendom i Västra Tunhems socken dit familjen flyttade 1854. Här får vi inblick i familjelivet på Nygård liksom Carls studietid vid läroverket i Vänersborg.

Efter att bland annat ha arbetat som adjutant hos sin far i

samband med bygget av stambanorna, valde Carl Ericson den militära karriären och blev underlöjtnant vid Västgöta regemente 1858. Med en god blandning av äventyrslystnad och en strävan efter att skaffa sig meriter tog han värvning i franska armén där han blev officer. Som officer i ett zuavaregemente, som ursprungligen bestod av soldater från Algeriet, kom Carl att delta i Frankrikes krig i Mexico 1863-64. Här blev han sårad vid två tillfällen, dels i strid och dels i ett vägöverfall. Efter konvalescens och belönad med Hederslegionen återvände Carl Ericson till Sverige där han blev ordonnansofficer hos kung Karl XV. Relationen till kungen tycktes ha varit den bästa med ömsesidig respekt mellan dem båda. Efter ytterligare ett par år lockade åter äventyret och Carl tog värvning i den italienska armén och följde den och Preussen i krig mot Österrike och ett antal tyska stater.

År 1870 gifte sig Carl Ericson med den 19-åriga Ebba Nyblom (1851-1918) från Lund. De båda kom att flytta till Rånnums egendom i Västra Tunhem – en flytt som sammanföll med ett betydelsefullt industriprojekt. Nils Ericson hade inköpt Rånnum och de intilliggande vattenfallen i Göta älv och såg här möjligheter till anläggande av en industri som kunde ta sin kraft från fallen. Vid samma tid, 1868, hade Carls bror Werner (1838-1900), tillsammans med sin far, avslutat bygget av Dalslands kanal. Förtjänsten från kanalbygget kom man då att investera i anläggandet av en pappersmassefabrik vid Vargön. Med i detta projekt var även den tredje brodern John Ericson (1834-1895).

Carl Ericson kom dock att fortsätta den militära karriären. Efter en tid på Gotland återvände han och familjen till Västergötland där de slog sig ned i Skövde. År 1881 blev Carl överstelöjtnant vid Västgöta regemente med exercisplats vid Axvall. Sex år senare utnämndes han till regementschef. När han lämnade sin militära karriär 1902 gjorde han detta med generallöjtnants grad. Under senare år kom Carl att ägna sig åt civila uppdrag inom bankväsendet. Vid sidan av sina anställningar var han politiskt aktiv som riksdagsledamot av Andra kammaren samt ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien. Inom ramen för den senare befattningen kom han särskilt att ägna sig åt militära utbildningsfrågor.

När Carl Ericson på 1920-talet nedtecknade sina levnadsminnen gjorde han detta med inledningsorden; ”Liksom många andra gamlingar har även jag offrat åt nöjet att i viss mån leva om mitt lif och i sådant syfte nedskrifvit ”Några hågkomster från mitt gångna lif”..... Mina barn och barnbarn hafva visserligen aldrig visat någon särskild åtrå att höra om sin faders hågkomster och äfven jag var nog så på min tid och i samma afseende ganska likgiltig men måhända kommer hågen i senare släktled.” Han menade vidare att anteckningarna inte skulle ha något intresse för offentligheten. Med åren har dock detta intresse ändrats då materialet ger en sällsynt inblick i en svensk högre ståndsfamiljs liv under 1800-talet. Manuskriptet omfattar 187 maskinskrivna sidor och finns i omkring sju exemplar fördelade bland Carls ättlingar. Förhoppningen är nu att en publicering av detta unika manuskript skall möjliggöras, en publicering kompletterad med illustrationer och ett inledande och förklarande kapitel kring familjen Ericsons historia. Carl Ericson avled i Ängelholm 10 oktober 1928 i en ålder av 88 år och vilar på Västra Tunhems kyrkogård vid sidan av sin hustru Ebba och barn.

Peter Johansson

Heliga källor i Västergötland

Källor med magiska krafter skulle alltid ha avrinning mot norr. Principen var tydligen den, att det onda föreställdes ha kommit från det hållet. Nu skulle det genom det rinnande vattnet förmås att återvända dit. Så kan man kanske tolka föreställningen. Hit flockades människor för att gemensamt eller individuellt i första hand söka bot för sjukdomar eller andra kroppsliga problem i avsaknad av en effektiv läkekonst eller av resurser att anlita en sådan. Rent konkret bestod handlingarna vid källorna dels av ceremoniella och festliga inslag, dels av att dricka av vattnet och av tvagning med det.

Vid Torestorp i Håkantops socken står en runsten (Runverkets Vg nr 90), som är den tidigast nämnda av alla kända runstenar i Sverige. Texten är tämligen ointressant i sig själv (men den är onekligen rest över en *harda godan dræng*). Men vad har det med heliga källor att göra?

Det förhåller sig på detta sätt: Stenen benämns *Runustenen* redan 1287 i ett brev från kung Magnus Ladulås bland andra gränsmärken mellan mellan socknen och Gudhems klostrets egendomar. Det är sällsynt att namn på fornminnen och naturföreteelser omnämns så tidigt. Bebyggelse som byar och socknar kommer ibland något tidigare. Det sista gränsmärket som nämns i brevet är (*widh*) *odhens kyældu*, vid Odens källa. Odins källa ligger numera vid byn Åketorp.

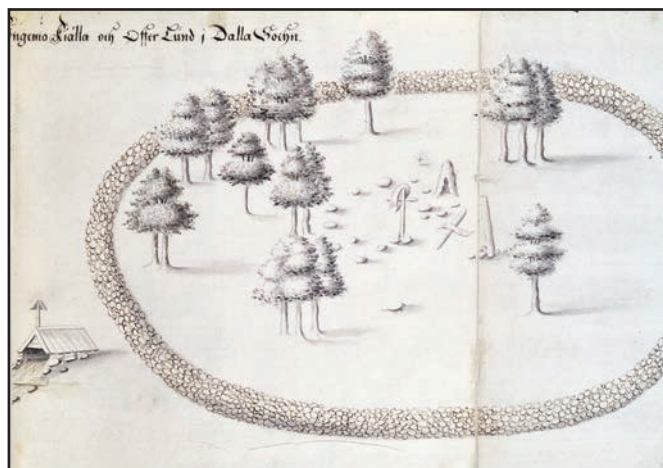
Man skulle kunna tro att vi här har ett av många exempel på att heliga källor går tillbaka till hednisk tid. Den föreställningen är betydligt överdriven. I detta fall kan det alltså beläggas att den är knuten till en hednaguds namn. Däremot har den inte utgjort någon prominent offerkälla i kristen tid.

I de flesta fall är det vare sig möjligt eller ens troligt med en kontinuitet. Mönstret av de många heliga källorna som vi känner det kan ha tillkommit nästan uteslutande under kristen tid, katolsk såväl som protestantisk, tid. Det finns en tendens i äldre litteratur att se en obruten kontinuitet till rötterna i hednisk tid. Idén byggde på en god portion romantik kring riktigt åldriga minnen. Inte minst fanns en vilja att i sen tid döpa om källor efter Odin. Denna hednagud var särskilt populär som en sinnebild av den föreställda hedendomen. Men det märkliga är att det kan finnas ytterligare ett brott i kontinuiteten. Det har i varje fall i dansk forskning påvisats, att medeltidens källkult ändå var rätt begränsad. Framförallt tycks den knappast ha uppmuntrats aktivt av kyrkan i Skara stift. Som exempel kan observeras vad beträffar S:ta Helenas eller S:ta Elins källa vid Skövde så nämns visserligen källan i avlatsbrevet (för lokalisering av kapellet) åren 1373 och 1425, men *avlatsen gäller uttryckligen besök i kapellet, inte vid källan*. Detsamma gäller källan i Götene, men här fanns inget kapell, endast ett andaktskors såvitt vi vet.

S:ta Elins kapell med källa, Källegården, Skövde. Pehr Tham 1797

Det framgår att kapellet vid Skövde är nybyggt år 1373. Man kan anta att besök vid källan då pågått en tid och kyrkan försökte länka den folkliga uppmärksamheten till kapellet. Man ville skapa ett nytt mål för interna pilgrimer. Först under protestantisk tid tycks ett uppflammande ha kommit. Förklaringen kunde faktiskt vara den att vanligt folk av det lutheranska prästerskapet fann sig berövade tillgång till de gammalkatolska nådemedlen som även innefattade handlingar av magisk natur, men fortfarande inom kyrkans ram. I Sverige blev källkulten hårt angripen av ortodoxin först omkring 1600, dock med vissa undantag mest i ord. Böter ställdes t.ex. i utsikt redan på 1610-talet av en superintendent (biskop) i Skara stift (som då var delat) för dem som besökte S:ta Elins källa i Skövde, S:t Thomae i Bottnaryd, S:ta Ingemos i Dala och S:t Spiritus i Agnestad. Men den mest effektiva förföljelsen skedde under 1700-talet.

Ingemo källa efter Peringskiölds Monumenta ca 1700

Det finns gott om offerkällor, en del kända även som hälsokällor, i landskapet Västergötland. Erik Sandberg har förtecknat ca 350 olika källor i 212 socknar (och städer). Totalt finns mer än 2000 i landet, registrerade genom ortnamn, fornlämningar och uppteckningar. De flesta tycks ha hemortsrätt i kristen tid, men bara mellan 30 och 40 är i Västergötland kända före 1800. I hela Sverige kan bara ca 200 säkert spåras till katolsk medeltid. Mycket få, om ens några, kan som sagt påvisas ha äldre ursprung, även om det ibland påstås så.

Man får ta upp varje fall för sig. Det är ju inte särskilt troligt att Olof Skötkonungs dop skedde i en offerkälla som var vigd till en hednisk gud. Men här har vi ju onekligen ett mycket tidigare omnämnade än Torestorpssenen av en lokaliserad kalkkälla. I detta fall nyttjades den alltså för ett kristet dop. Som bekant säger äldre västgötagens kungalängd från 1200-talet att kungen döptes ”i kyældu Þerre wid Hosæby liggær oc heter Byrgittæ.” Det är Birgittas källa, inte den heliga Birgitta, utan den namnform som det tidiga irländska helgonet Brigida från 500-talet fick i Sverige. Den namngivningen var vanlig i anglosaxisk tradition, liksom även kungadop i kalkkällor. Vi anser oss veta att S:t Sigfrid (eller Sigurd) själv var av anglosaxisk börd. Inom den kyrka han kom ifrån vilade basen på den irländska (och skotska) kyrkans seder. Den enligt tradition kända Britakällan ligger söder om kyrkan i Husaby, troligen under kungsgårdens mark, där biskopsborgen nu ligger, alltså inte besökskällan. Båda dessa källor faller däremot ut i samma miljö, en klev i sandstenen där vattnet letar sig ut i lagrens källhorisont.

Flera av offerkällorna ute i landskapet har knutits till helgonnamn. S:t Sigfrid är inget undantag, givetvis inte heller i Småland. Några andra av Sigfridskällorna förutom Husaby låg i Senäte

Sankt Sigfrids källa

på Kålland, i Börstig och Utvängstorp i utkanten av Falbygden. Det senare ortnamnet har tolkats som "de otvagnas torp," d.v.s. kanske de odöptas! Många minnen av den samtidige S:t Olof, Olav, Norges evige konge, finns i Västergötland men källor döpta efter honom lyser med sin frånvaro, detta i motsats till stora delar av Norden (Skåne med socknen S:t Olof, pilgrimsvägarna i Värmland, i Norrland och givetvis i Norge).

Mobotorp i Mo socken har hyst både ett kapell och en källa till Sankt Markus ära (evangelisten). Vid Bråt i Torpa, Borås fanns flera Mariakällor, tydligen till den Heliga Jungfruns ära, vilket i så fall är ovanligt. Nödhjälparen mot bl.a. tandvärk, Sankta Apollonia, hade en källa i Bestorps lilläng på Kinnekulle (mycket ovanligt), Sankt Magnus källa fanns i Gökhemms pastorat (var det Magnus av Orkney som äsyftades?), Sankte Pers källa låg i Borgunda, Thomas i Bottnaryd (aposteln). Var S:t Livers källa i Gökhem och Sankta Ragnhilds i Rångedala döpta efter ett lokalt helgon som aldrig blev erkänt av kyrkan? De liknade i så fall S:t Ingemo och S:t Torsten i Vättlösa och i viss mån också den berömde Nikolaus i Edsleskog, Dalsland, som dock åtnjöt påvlig sanktion redan på 1100-talet. En del av dessa källor behöver dock inte ha något direkt samband med helgonen ifråga. I stället kan de ibland vara döpta efter ett helgonnamn eftersom de nyttjades under detta helgons speciella dag. Redan 1571 avskaffades i Sverige de speciella festdagarna för källhelgonen S:t Olof, S:t Sigfrid, S:t Birgitta och S:t Lars (Laurentius). Men många anlätades också vid andra tillfällen, oftast rent kyrkliga fester, under året som var särskilt frekventerade i just den trakt där de låg.

Martyrkällor är en särskild kategori som innefattar även S:t Torstens källa nedan. Men för dem behövdes att en källa rann upp på platsen för helgonets martyrdöd. Då gick i svensk omgivning inte den norske S:t Olof, som ju också ansågs vara martyr. Det var livsviktigt för kyrkan att hänga upp budskapet på *lokala* föredömen, som menigheten hade lättare att identifiera sig med.

Den mest kända martyren i Västergötland var förstås S:t Helena/ Elin, som jämte S:t Botvid av Södermanland är vårt första lekmannahelgon. Sankta Elins källa fanns vid Källegården i södra Skövde. Den är känd redan från slutet av 1200-talet, i samband med biskop Brynolf Algotssons nitiska arbete för att göra S:t Helena till ett internationellt erkänt helgon. Dess oratorium/ kapell, byggt på 1370-talet, raserades och källan igenfylldes under ledning av den nitiske och intolerante ärkebiskopen Abr. Angermannus redan år 1596. Det åtnjöt dock som nämnts inte den katolska kyrkans prioritet. Sankta Helenas källa låg också i Götene. Den sägs ha haft träkors och var alltså vad man kallade en Helgakorskälla. Kulten av S:t Helena inom kyrkans ram är således välkänd. Biskoparna Sven och Brynolf III Gerlachsson i

Skara gav 40 dagars avlat (det sedvanliga i sammanget) för pilgrimer till S:t Helenas kyrka i Götene, respektive åren 1436 och 1480, dessutom biskop Lars i Växjö år 1462 men källan är inte omnämnd. Det påstås dessutom, att det har legat en Elinkälla i Medelplana men platsen är osäker, även om den faktiskt utmärks på den ekonomiska kartan. Man får anta, att orsaken är den flitige prästen Bror Jansson i Medelplana, som ånyo stött sig på vad han eventuellt uppfattat som "muntlig tradition."

På grund av den historiska innebörden i Husaby källa har källkulten här knappast förföljts särskilt effektivt i lutheransk tid. Det har visserligen påståtts att ärkebiskop Laurentius Petri redan var här och fyllde igen källan redan på 1540-talet, men det är troligen fel. Men S:t Sigfrids källa hade troligen före den sentida uppmärksamheten knappast någon större betydelse. Antagligen var S:t Sigfrid och hans källor viktigare i Växjö stift.

Men på de flesta andra platser har främst ledande figurer inom den senare ortodoxa kyrkan, som biskopar och ärkebiskopar, försökt att fylla igen källor och radera kapell eller andra rester av den "påfviska tiden." I många fall har de lyckats, i påfallande många andra fall har de kapitalt misslyckats. Källor har öppnats igen och vanligt folk har fortsatt att offra vid eller bruka vattnet. Det märks dock i diverse skrivelser att det lägre, lokala, prästerskapet känt de folkliga sedernas styrka och blankt förnekat att källorna hade med avgudadyrkan att göra, som det påstods från högre ort. De har varit mera toleranta, liksom deras katolska föregångare.

Ingemo källa i dag

En av de mest kända och brykade offerkällorna är den idag lite bortglömda (S:t) Ingemos källa i skogen vid torpet Kapellet i Dala. Om den vet vi ovanligt mycket genom tidiga uppteckningar i protestantisk tid. Ytterst ovanligt är dessutom att vi vet något om vad man brukade göra på platsen. Den kan då i viss mån jämföras med mera kända källor i andra delar av landet, som den berömda Svinnegarns källa i Uppland, en trefaldighetskälla, där formliga fester firades av många människor. Seder och bruk kring denna källa finns noggrant beskrivna, vilket vi i stort sett saknar i Västergötland. Om Svinnegarn stod åtskilliga strider, men källkulten där fortsatte in till 1800-talet slut. Känslorna svallade ofta högt. Det folkliga motståndet mot igenfyllande ledde till och med till skottlossning vid ett tillfälle.

För S:t Ingemos källa finns en ganska utförlig bild i Peringskiölds Monumenta omkring 1700, liksom en gravyr baserad på en förlaga, en teckning gjord på ort och ställe i den samtida Sueciaverket av Erik Dahlberg (även hans förlagor är publicerade). Liksom S:t Torstens källa hade den ett eller flera pilformade träkors resta i närheten, ett Antonius- eller T-format kors med överdelen som ett tak. Intressant är att källan ligger på gränsmötet mellan Dala, Ljunghems och Borgunda socknar. Eftersom källor är tämligen säkert ortsbestämda tjänstgjorde de ofta som gränsmärken. Dessamma gäller S:t Liver i Gökhem på ett annat tresocknamöte (Gökhem, Vilske-Kleva och Skår).

I Geijers och Afzelius Svenska folkvisor (1814-17) del 4 från 1958) finns dessutom en ”sång” eller snarare en sjungen eller reciterad bön som framfördes vid källan och dess lund. Denna lund låg på andra sidan vägen, och omges av en nu försvunnen mur. Båda var föremål för kulthandlingar. I bönen påvisas något av proceduren under 1600-talet. Handskriften som återopas bör ha setts av västgöten och visforskaren Arwid August Afzelius, född i Fjällåkra, Broddetorp år 1785. Troligen går den tillbaka på Skara domkapitels arkiv i två versioner från 1671 och 1681 (en är försvunnen). Den finns även i Lindsbogs Skara stift (1812-16; ny version 1985:249), som är ungefär samtidig med utgåvan med folkvisor. Fyra verser finns:

Fördenskull är jag kommen hit,
Söka hjälp med största flit
Vid denna lund och hälsos brunn,
Som många gör sund.

Dess heliga vatten jag dricker in,
Så bestrykes skadan min.
Med knäfall för Sankte Ingemos käll,
Gör jag min bön i denna kväll.

Och hoppas på de heligas nåd,
Av vilken visst hjälpen kommer ifrån.
Tre resor rundom går jag ikring,
Mitt lilla offer i denna ring.

Nedlägger jag tacknämlig
Och beder de låta behaga sig
Min sorg att lindra dag från dag,
Min lust att komma i förra lag.

De sista orden ”i förra lag betyder här” i mitt förra, friska tillstånd.”
Pastor Ericus Christoph/ori/, Erik Kristoffersson i Dala rapporterade i Rannsakingar efter antikviteter i Dala socken 1667 (andra bandet utgivet 1969).

...”wthän här hafwer warit sub Ethnicismo (närmast i ”folklig tradition”) en quinna Jingemo benembd, boendes i Borgona by på stombnen, hon hafwer waret dyrkat för en Gudinna i sin lijftijdh, och sedan när hon dödde, hafwa dee som tå lefd/e förferdigat itt Capell nederst här i Dala Sochn, der om en kyrkio gård /v/pmurat, huilkens rudera ännu synas, och lijket der nedersatt, och mycken afgudadyrckan der wid föröfwat. Se/da/n hafwa tå the förförde, sin widskepelse mera fullfölgt, bemelte Jingemodz Lekamen uptaget inn till Daala fördt samt Capellet, der wedh dock alldrigh någon afgudadyrckan är föröfwat, vthän sochnen hafwa brukat det huuset till att insättia der uthj kyrckiones reedskap, såsom lijck bårar etc. Der nedre som Capellet stodh förr, är något skogachtig marck och besynnerligen står på kyrckiegården någre stoore björcketrääd, huilka af gemene Man så helige hållas, at ingen fördristar sigh någon quist af dem afbryta. Hoos samme kyrckiegård upspringer och en flytande kiella, till huilken mången enfaldige ännu åthskillige tijder om året löpa, och för månge siukdomar peningar, nåålar etc uthi kiällan offra: Men på kyrckiegården upsättia dee nye trää-kårss, samt allehanda kläder både gamble och nye på dem uphängia.”
Inte minst detaljen med de uphängda kläderna eller trasorna från tvagningen är känd från andra heliga källor. Dessutom kunde stavar och kryckor lämnas för att visa tacksamhet över boten.

Den andra jämförelsevis väldokumenterade källan är S:t Torstens i Vättlösa. Tidigare var dess hemvist Bjurums socken, vars kyrka nu är öde och raserad sedan omkring 1600 men låg tillsammans med den medeltida byn alldeles i närheten av källan. Här söktes

Sankt Torstens källa

i första hand bot för kreatur. S:t Torsten var en kristen herde och skall enligt legenden ha blivit martyr. Han dödades av sin hedniske husbonde eftersom han genom försummelse under sin ensamma bön hade förlorat en tjur ute i skogen. Liksom Ingemo är Torsten representerad i Vastovius Vita Aquilonis (översatt av Lundén 1983) från 1600-talets början. Därtill finns han i en berättelse av prosten Bjerchenius 1707. Kanske är det betecknande att båda dessa helgon, S:ta Ingemo och S:t Torsten är i övrigt okända och har aldrig blivit erkända som sådana. De kan med andra ord ha varit skapelser av kyrkans lokala företrädare.

Domarringar ansågs förr vara rester av gamla tingsplatser i hednisk tid. Idag vet vi att de är gravmonument. I äldre uppfattningar om kontinuitet för offerkällorna sågs gärna ett samband mellan kultplatser vid källor och domarringar. August Rudberg tror i VFFT 1893 på en kombination med domarringar i Hästevad vid Halleberg. En annan gissning var, att källan i Hov i Hällstad som låg vid en gammal tingsplats kunde vara en sådan. Den kallas nämligen Tingmarks källa. Att hänföra den till hednisk tid är i varje fall inte hållbart. Samlingsplatser av andra skäl kunde i och för aktualisera sådana källor som låg i närheten. En annan möjlighet är en marknadsplats. Men i båda fallen behövdes ju vatten ändå för den församlade menigheten!

Vid Halleberg heter källan Odins damm. Detta är ett utflöde av den sena traditionen från 1600-talets senare del om ättestupor som jag behandlat på annan plats. Vid Tjursgraven i Vättlösa som också ansågs stå i samband med Oden påstods liken från ättestupan ha tvättats i den s.k. Reningsdammen. Detta är en ren fabel fabricerad långt senare. Det sägs också ofta att Lundsbrunns källa har kallats Odens källa. Dessutom finns en källa kallad Valhall i Fägre. Ganska säkert har det också med uppgifter om särskilda berg med ättestupor som kallas Valhall (vilket alltså är en feltolkning, antingen ett Vardhall = vaktberg eller efter en art rovfågel). I fallet Torskällor som sägs att de har med hednaguden Tor att göra har det kunnat påvisas att de döpts efter Helig Torsdag, vilket helt enkelt är Kristi Himmelfärds helgen.

En del är för övrigt inte egentliga källor. I flera fall kallas vissa jättegrytor källor: exemplifierade av Bredsäter (Trappareberget), Rörshult i Sandhults socken, Munkekällan på Källbergsö i Lurö skärgård. Söder om Fagerlids ruinkyrka i Vadsbo fanns en mindre sådan, offerkällan å sankt Pers sten. Det talas även om att Ljungagärde i Od skulle ha något liknande. Det sägs nämligen att källan är ”uthuggen”. Dessa jättegrytor fylls ju med regnvatten

och blir avgjort osunda som vattenkällor. De kan knappast ha använts som sådana ens i snösmältningen utan är avsedda bara för offer, som mynt, knappar, nålar el. dyl. Här finns ett påvisbart samband med offerkyrkor som uppenbart anknyter till katolsk sed, som Hedared, den enda bevarade stavkyrkan (här utlovades avlat år 1506, då kyrkan var på gång att byggas), Skaga kapell i Tiveden (raserad i slutet av 1820-talet, men rekonstruerad som stavkyrka i vår tid) och Bredsäter i Lugnås (bl.a. offrades där mot sjönöd på Väneren). En intressant lista över givare till den sista i nyare historisk tid finns nämligen bevarad. Järpås var offerkyrka men där saknas nu påvisbar offerkälla. Begreppet votivgåvor kan vara aktuellt i sådana kyrkor. Det betyder att man t.ex. i en nödsituation har utlovat (votum= löfte) något, alltså ett tackoffer för lycklig utgång. Votivtraditionen är fast utablerad inom den katolska kyrkan, och har en slags tolererad efterklang även senare,

Trefaldighetskällorna är ovanligt många. Svinnegarn hade en utpräglad sådan. Dessa källor vilar på firandet av kyrkans Festum Trinitatis första söndagen efter pingst som instiftades som alltomfattande av påven år 1334. Många av dem kommer senare att nyttjas vid midsommar, som bekant är Johannes Döparens dag. Alltså ånyo katolska traditioner med återverkningar långt in i protestantisk tid. Vid Lunnelid på Rådaås firades också vid pingsten. Vid Vänerens västgötadel påpekas s.k. "pingstvallar" av Rudberg där fester anordnades. Just källan på Lunnelid påstås i skilda sammanhang gå tillbaka till hednisk tid av mycket vaga skäl.

I Södra Åsarp fanns källan med det för oss egendomliga namnet "Helig Hielp" med kors och kapell. I Kliplev pilgrimskyrka i södra Danmark i namnet fanns ett krucifix med detta namn. Många saknar däremot namn, inte bara helgonnamn från katolsk tid, men fungerar ändå i en slags folklig kristen vidskepelse. Några andra exempel tas upp av t.ex. Rudberg som Kockstorps offerkälla i Hornborga med sina tre spökande jungfrur, källan på Kleva hedar i Vilske Kleva, Asmestorps källa i Timmele socken. Möjliga sådana finns på Hellekis munkäng, vid Kullatorp också på Kinnekulle (där de s.k. bärsöndagarna började), Sörby tå, Rådinge i Kvänum, Gillestugan i Edåsa, Åsbro källa mellan Borås och Brämhult, Alboga källa vid Alboga kyrka, källan i Hökerums hästthage. Det är onödigt att nämna flera av de minst 350 andra!

Så småningom utvecklas under 1700- och 1800-tal några av landets tidigare offerkällor till hälsokällor och till slut till brunnsorter. Enda exemplet av rang på det senare i vårt område är förstås Lundsbrunn. Kanske fortlevde därför intresset ungefär så länge för de flesta offerkällor som ännu var i bruk. Brunnsdrickning var ju en upplysningstidens statusmarkör för överklassen. Det gemena folket nöjde sig med sina billiga och traditionella offerkällor ännu en tid. Det sista "allvarliga" bruket av källorna tillhör 1900-talet.

Christer Westerdahl

Litteratur:

- Ahnlund, Nils: 1928. Svinnegarns källa, i hans egen *Svensk sägen och hävd*: 53-112.
 Jacobowsky, C. Vilh.: 1978. Något om hälsokällor. I: *VFFT* 1977-78.
 Flentzberg, Ant.: 1909. Offerkällor och trefaldighetskällor. I: *Fataburen* 1909: 65f, 141f.
 Hagberg, Johny (red.): 2006. *Avlatsbrevet från Västgötadeln av Skara stift*. Skara.
 Linde, Gunnar: 1955. Offerkällor och helgondyrkan i Västergötland. I: *Falbygden* 10, 1955. Med förteckning av Erik Sandberg.
 Lindskog, P. E.: 1812-1816. *Försök till en kort beskrifning om Skara stift* Bd 1-3. Skara. Nyutgåva i ett band 1985 genom Carl Zakariasson, Dals-Ed.
 Lundén, Trygve: 1983. *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrunder*. En bok om Sveriges kristnande. Artos, Skellefteå.
 Pernler, Sven-Erik: 2007. *S:ta Elin av Skövde: Kulten, källorna, kvinnan*. Skara.
 Rudberg, August: 1893. Offerkällor i Västergötland. I: *VFFT* 1893.
 Vastovius Gothus, Iohannes: *Vitis aquilonia sive Vitae Sanctorum regni sveo-gothici*. Utg. Ericus Benzeliuss. Werner, Upsaliae 1708.
 Zachrisson, Terese: 2017. *Mellan fromhet och vidskepelse. Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige*. Göteborgs universitet.

Aktiebolaget Lidköpings Porslinsfabrik

Affärsmannen Per Nyman reste på 1890-talet runt och besökte bosättningsaffärer i Sverige. Till dem sålde han importerat porslin, som framgångsrikt konkurrerade med Rörstrands och Gustavsbergs inhemska produktion. Nyman besökte också porslinsmålare och till dem sålde han färg och penslar, tog upp beställningar på omålat tyskt porslin och köpte upp färdiga produkter. En av de städer han gärna besökte var Ystad och där lärde han sig uppskatta produkterna från Johan Eklunds porslinsmaleri. Konstnärlig ledare där var Carl Fredrik Hartung, som genomgått en grundlig, flerårig utbildning vid flera tyska och österrikiska fabriker.

Nyman hade i flera år haft planer på att starta eget porslinsmaleri och försökte träget övertala Hartung att lämna Ystad och börja hos honom. Detta misslyckades länge, men när Johan Eklund 1898 vägrade att höja Hartungs lön från 16,50 till 18 kr i veckan antog han Nymans erbjudande och började på det nystartade Nymans Porslinsmaleri AB i Örebro. Där stannade firman bara i två år för att 1900 flytta och etablera sig i Lidköping. Dit rekryterade Hartung också några tyska fackmän och dessutom tre utbildade porslinsmålare från Ystad, gamla arbetskamrater till honom. Orsaken till flytten var främst, att det i Lidköping fanns en bättre hamn för import av porslin och kol. Sannolikt hade dock Per Nyman redan tidigt haft tankar på att grunda en porslinsfabrik. De planerna hade 1908 mognat och efter att noggrant undersökt marknaden och förutsättningarna för produktion av svenskt porslin inbjuder Per Nyman i ett prospekt till aktieteckning i Aktiebolaget Lidköpings Porslinsfabrik, ALP.

Prospektet är välskrivet och sakkunnigt, författaren verkar kunna sin sak och han skriver så här:

Porslinsmarknadens läge i Sverige

En av de mest vinstgivande fabrikationer i utlandet är tillverkningen av äkta porslin och gör den stigande välmågan hos befolkningen jämte den mångsidiga användningen av porslin å alla områden t ex inom elektrotekniken, att avsättningen uppnått hittills oanade siffror. Enbart i Tyskland finnas hundratals fabriker, vilka år efter år giva utdelningar av ca 20 %, detta oaktat att större delen av råvarorna – fältspat och kvarts - importeras från Skandinavien.

Inom Sverige finnes inte någon fabrik, som tillverkar enbart äkta porslin, varemot Norge i Porsgrund äger en sådan anläggning. Av

Sveriges tre fabriker framställer endast Rörstrand en del fältspatåkta fabrikat. Större delen av landets behov av åkta porslin, koppar, serviser och isolatorer tages därför till största delen från utlandet, särskilt Tyskland och Österrike. Importen uppgår till ca 1,5 miljoner kronor årligen för vilken betalas ca 300 000 kr i tull, vartill kommer betydande frakt – och emballagekostnader.

Gynnsamma villkor i Sverige för tillverkning av åkta porslin

Förutsättningarna för tillverkning av gott åkta porslin inom landet äro de mest gynnsamma. Erforderligt råmaterial – fältspat, kvarts, lera och kalk finnes i riklig mängd och av utmärkt kvalité, varjämte de för porslinets bränning erforderliga stenkolen från England erhålles lika billigt, som de tyska fabrikanterna köpa sina inhemska kol, vilka i regel måste transporteras långa sträckor å järnväg. Att fältspaten och kvartsen, som på grund av sin goda beskaffenhet just av de tyska fabrikerna köpes från Sverige, för den nya fabriken ställer sig betydligt billigare är ju självklart, då tyskarna måste köpa sina behov från mellanhänder. Kaolin kan erhållas från England i skeppslaster billigare än de tyska fabrikerna betala för t ex kaolin från Böhmen.

För tillverkning av isolatorer, som inför införandet av elektrisk kraft å våra järnvägar kommer att krävas i stora mängder, kan även den svenska kaolinen från Bromölja eller Bornholm användas. I Skåne finns också den eldfasta leran och chamotten för tillverkning av de för tillverkningen nödvändiga kapslarna.

Allt detta gör att det i Sverige finns särdeles gynnsamma förutsättningar att inom Sverige producera landets behov av åkta porslin. Till detta kommer att den svenska arbetskraften fullt ut kan jämföras med den tyska.

Denna text är hämtad från bevarat prospekt till aktieteckning, förvarat i Tore Hartungs familjarkiv. Texten är något förkortad och varsamt moderniserad.

Nymans Porslinsmåleri mycket framgångsrikt

I sitt upprop anför Per Nyman också att Nymans Porslinsmåleri under åtta år varit mycket framgångsrikt och haft en så stigande efterfrågan, att alla beställningar inte kunnat effektueras. Detta mycket beroende på de vackra mönster som tecknats och komponerats av Carl Fredrik Hartung, hans yrkesskicklighet och den goda anda som han skapat hos alla de anställda som han lärt upp. Nyman försäkrar också att porslinsmåleriets lager och all dess kunniga personal kommer att utgöra en viktig del av den nya fabriken och underlätta starten av den. Till den personalen hörde kamrer Leo Ahlman, som varit med från början och styrt porslinsmåleriets ekonomi med stor framgång.

Nyman är i sitt prospekt dessutom mån om att påpeka att han varit i förbindelse med flera fackmän inom porslinsindustrin och med hjälp av dem gjort upp noggranna och realistiska kostnadskalkyler.

Kunniga fackmän anlätades

Per Nyman presenterar också i sitt prospekt den sakkunnige som han vidtalat att bygga upp den nya fabriken. Han hette Axel Sterner, hade utbildats i Tyskland, varit anställd vid Gustafsbergs porslinsfabrik och lett uppbyggnaden av Göteborgs Porslinsfabrik. Som fackman har han också lovat att leda tillverkningen av åkta fältspatporslin och överlämna recept på glasyrer och färger och avslöja de temperaturer och bränntider, som gör att man i Lidköping kommer att kunna tävla med ledande tyska tillverkare. Sterner har vidare lovat att skaffa utländsk arbetskraft till fabriken.

Nymans samarbete med Sterner blev dock inte av, andra experter fick överta hans roller. Carl Fredrik Hartung hade tack vare sina studieår goda kontakter med tyska porslinsfabriker. En av dessa var firma Weisswasser i Schlesien och därifrån rekryterades ingenjör Chr Gentsch. Han var en erfaren porslinsfackman, hade arbetat

i Ryssland och som konsult vid porslinsfabriken i Porsgrund i Norge och kom att betyda mycket för starten av ALP i Lidköping. Han beställde t ex brännugnarna från firma Schultze i Tyskland och hjälpte Lidköpings Mekaniska Verkstad att konstruera teknisk materiel. Från Tyskland kom också brännmästare Richl, modellörerna Holzhei och Götzel och gipsgjutaren Franz Kühnel. Den skicklige modellören Algot Eriksson värvades från Stockholm och Rörstrand; han var också känd för att vara kunnig på alla typer av glasyrer.

Fabriken uppfördes på västra sannorna, där ett av Lidköpings sk Katthav fylldes ut, den byggdes av tegel från Söne och ansvarig byggfirma var Backlöf och Almberg i Lidköping. Som arkitekt och kontrollant verkade en ingenjör Carman från Göteborg, som vid invigningen i augusti 1912 av alla berömdes för att ha ritat och konstruerat en modern och funktionsduglig fabrik.

Aktieteckningen gick bra

Inbjudan till aktieteckningen publicerades i flera tidningar, aktien kostade 500 kronor, och lockade många intresserade, bland dem Lidköping stad, som också till förmånligt pris sålde en tomt bredvid LMV. Andra som var villiga att satsa pengar var Lidköpingsköpmännen Alfred Jubel, Gustaf Wennberg, Elias Bohlin och Sanfrid Svensson, disponenterna Lyckholm i Göteborg och Grevilli i Mariestad, godsägarna Hamilton på Blomberg, Kjellberg på Storeberg och Tanner på Skofteby.

Redan innan inbjudan till aktieteckningen gått ut hade en interimstyrelse, med säte i Lidköping usetts för Aktiebolaget Lidköpings Porslinsfabrik. Dess ordförande var naturligtvis Per Nyman, andra i styrelsen var köpmännen Aug Hemberg och Axel Malmberg, bankdirektören W Lundmarker, borgmästaren E v Hofsten och direktören Linus Westberg, alla boende i Lidköping. Det erforderliga aktiekapitalet på 350 000 kr hade snart tecknats och utan att spilla onödig tid sattes bygget av porslinsfabriken i gång. Den stod färdig 1911 och i maj ett år senare kunde det första fältspatåkta, genomskinliga porslinet med stolthet tas ut ur ugnarna.

Lidköping blev porslinshuvudstad

Nymans kalkyler visade sig hållbara, till det bidrog Första världskrigets importsvårigheter för porslin som gav fabriken en katapultstart. ALP:s aktier steg snabbt på börsen, bolagsstyrelsens Lidköpingsanknytning försvann och släkten Wehtje kom i stället in i bilden. Det medförde att Rörstrandsfabriken i Stockholm köptes upp och lades ned och att det anrika varumärket Rörstrand snart blev synonymt med Lidköping, som kom att kallas Sveriges porslinshuvudstad. I dag är porslinstillverkningen i Lidköping historia, men en framgångsrik och minnesvärd sådan. Till den har Per Nyman, Carl Fredrik Hartung och andra lagt grunden och är väl värda att dras fram ur glömskan. De har alla, var och en på sitt sätt, betytt mycket för Lidköpings mer än hundraåriga porslinstradition.

Rörstrandporslin tillverkas fortfarande, tyvärr numera i Sri Lanka och i Polen, men kvar i Lidköping finns glädjande nog ändå, som ett minne från porslinsepoken, en Formakademi, ett porslinsmuseum, en porslinsfestival, en fabriksförsäljning av porslin och ett drejarmästerskap.

ALP:s och Rörstrands gamla fabrik är också ett värdefullt industriminne, i dag allt annat än övergiven och öde. Den är tvärtom nästan lika levande som förr, fylld av spännande aktiviteter och arbetsplats för hundratals Lidköpingsbor, många med personliga minnen av stadens en gång så stolta och framgångsrika porslinstillverkning.

Tore Hartung

BOKMÄSSAN

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok- och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 26–29 september. Vår monter är liksom tidigare placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B10:61. Vi delar monter med Antikvariat Tranan. Västergötlands fornminnesförening och Västergötlands museum har monter B03:70.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9–18, fredag 9–14. Då är entrépriset 245:–. Allmänhetens tider är fredag 14–19, lördag 9–18 samt söndag 9–17. Entrépris 190:–. Ungdomar 7–19 år har entrépris 60:–.

Vi erbjuder, liksom tidigare år, våra medlemmar att förhandsbeställa biljetter som gäller för valfri dag och alla tider. Dessa biljetter kostar i år 130:–/st och beställs i förväg via email: sven-olof.ask@skara.se eller tfn 070-7426518. En biljett gäller för en dag. Alla söndagens seminarier ingår i entrébiljetten.

Beställda biljetter postas eller emailas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter.

Vi ses på mässan!

Bokauktion lördag 9 november

I höst nöjer vi oss med en bokauktion, vilken hålls i Stora Levene den 9/11.

Katalogen är ännu ej färdigställd, men många utrop är redan nu kända.

Vi börjar med sockenböcker. Wildtes sockenbok om Hemsjö från 1954. De mer eller mindre svåra sockenböckerna från Vara-slätten: Fridbloms *Edsvära* i ett fint halvfranskt band, liksom *Fyrunga Öttum* och *Vinköl*. Jureheims bok om *Söne* tillhör inte heller vanligheterna. Rönnows *Finnerödja* kan kanske fresta någon!

Av äldre datum hittar vi Jesper Swedbergs *Gudelige Döds Tanckar* ... tryckt i Skara 1711. Denna mycket svåra bok handlar bl. a. om pestutbrottet i Sverige. Rhyzelius avhandling om *Axevall* från 1727 kan kanske locka till köp. Svårare att läsa, eftersom texten är på latin! Samma gäller Forssenius *Schedevia* (Skövde) *Westergothiae Urbe* 1734–36 och Odhelius *de Wartofta* från 1750. Även Tidströms dissertation *de Mariestadio*.. från 1748–52 återfinns på auktionen.

Helgo Zettervall, den kände arkitekten, skrev en liten bok 1905. Detta under pseudonymen Nicola. Boken heter *Sammanräfsade blad af Nicola*. Upplagan var endast 50 ex. och nu erbjuds nummer 39. Upplagan blev till större delen indragen och makulerad varför vi tors påstå att den är mycket sällsynt.

Rundbloms svåra *Östra Kåkindes härad genom tiderna* utkom 1932 och är sällsynt, liksom Bohmans *Wettern och dess kuster* från 1834–40.

Provincialläkaren Varenius i Hjo skrev en akademisk avhandling i tre delar om *hörselverktygens beskrifning och förrättning*. Där finns även ett tillägg: *protocoll fördt medivolegal liköppning å afledne hemmansägare Peter Thornblads ... i Grefbäcks socken döde kropp*. Denna saknas troligen i de allra flesta boksamlingar.

Auktionen har ett stort utbud av svårfunna tryck. Sist men

inte minst nämner vi att återigen ges möjlighet att införskaffa den svåraste av alla Alingsås-böcker, *Alingsås manufakturverk*.

Välkommen till auktionen i november!

Styrelsen